

1/04

JUNI 2004
24. ÅRGANG

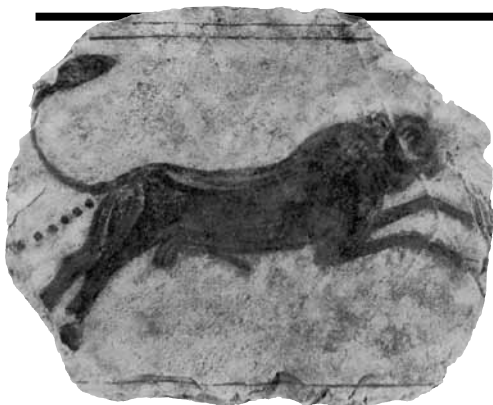
PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

PAPYRUS

Nr. 1, juni 2004

Ekskrementer og mad:

Ægypternes forestilling om det onde

Paul John Frandsen

En fascinerende statusrapport om forskning i ægypternes kategorisering af det gode og det onde. Abstrakte begreber konkretiseres i til tider særdeles jordnære ting – som for eksempel afføring.

Side 4

16 En lyres omtumlede tilværelse

Lise Manniche

22 På klods i det gamle Ægypten

Henriette Koefoed

30 At rejse med firhjulstrækker i den vestlige ørken

Christian Tilly

38 Ægypten på museum

Lise Manniche

42 Blandede uvidenskabelige erindringer om Karl-G. Prasse

Anne Zeeberg og Suzanne Pelch

FASTE RUBRIKKER

44 Boganmeldelser

47 Siden sidst

ENGLISH ABSTRACTS

Excrements and food: the notions of evil in ancient Egypt

Paul John Frandsen

As part of his on-going studies on the subject of taboo, the author explains the notions of good and evil as seen by the Egyptians themselves. Human waste plays a considerable part in these sophisticated ideas.

Debt and Loan in Ancient Egypt

Henriette Koefoed

Financial problems were as much a feature of life in antiquity as they are today. Loan sharks and punishment for failed payment were the order of the day. As so often before we are particularly well informed as to the close-knit community of Deir el-Medina.

The turbulent life of the Leiden lyre

Lise Manniche

The 18th dynasty lyre was inscribed with a New Kingdom style love poem in the Graeco-Roman Period. It further underwent extensive restoration perhaps in antiquity as well as in the 19th century, as revealed by two unpublished drawings by the Scottish traveller, Robert Hay.

4WD travel in the Western desert

Christian Tilly

An account of the geography and geology of the Western desert, based on the author's previous travels in the area.

On the occasion of the 75th birthday of Karl-G. Prasse

Anne Zeeberg and Suzanne Pelch

Reminiscences on the life of an unusual man who had a brief encounter with Egyptology but then went on to create a written language for the Tuaregs.

OM FORFATTERNE

Paul John Frandsen, mag. art. i ægyptologi, er pt seniorforsker ved Humanistisk Center

Henriette Koefoed er PhD-studerende i ægyptologi ved University of Cambridge

Annette Lerstrup er cand. phil. i ægyptologi

Lise Manniche, mag. art. og PhD i ægyptologi, er ekstern lektor ved Carsten Niebuhr Institutet og redaktør af Papyrus

Suzanne Pelch var tidligere studerende hos og sekretær for K.-G. Prasse

Christian Tilly er statsautoriseret revisor

Anne Zeeberg er tidligere bibliotekar ved Carsten Niebuhr Institutet

PAPYRUS udgives
af **Dansk Ægyptologisk
Selskab**

c/o Carsten Niebuhr Institutet
Københavns Universitet Amager
Snorresgade 17-19
2300 København S

Hjemmeside

<http://www.daes.dk>

DÆS e-mail

<mailto:elin@inet.uni2.dk>
elin@inet.uni2.dk

Papyrus e-mail

lise@mannique.org

Bestyrelse

Torben Holm-Rasmussen

(formand)

Elin Rand Nielsen (næstformand)

Pia Adamsen (sekretær)

Tine Bagh

Paul John Frandsen

Lise Manniche

(Papyrus-repræsentant)

Jens Rosman

Birte Schoen (kasserer)

Papyrusredaktion

Lise Manniche (ansv.)

Bo Dahl Hermansen

Annette Kjølbj (pt orlov)

Annette Lerstrup

Elin Rand Nielsen

Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen/Gangart

Tryk

P.E. Offset, Varde

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.

Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
PAPYRUS også er åben for debat.
ISSN 0903-4714

Forsidebillede: Tyrekamp.

Ostrakon fra Deir el-Medina, nu
i Metropolitan Museum of Art,
New York. (Foto Lise Manniche.)

Bagsidebilleder: Serapiskrone fra

Dusch. (Foto Kurt Hellemose.)

Lyrespiller fra TT 38. (Foto LM
fra tegning af Nina de Garis
Davies.)

Redaktionelt

Papyrus' redaktion bestræber sig for at være aktuel og bringe helt nyt om det meget gamle. Også i dette nummer kan vi tilbyde læserne noget, de ikke har læst om før. Paul John Frandsen, der i ganske mange år har beskæftiget sig med begrebet tabu, har i det forløbne år som seniorforsker ved Humanistisk Center haft mulighed for at koncentrere sig om at få sine tanker skrevet ned. De, der ikke havde mulighed for at være til stede ved et foredrag i marts måned i Diamanten, kan i Papyrus indhente det forsømte, for artiklen bygger i vid udstrækning på foredraget.

Redaktøren var i april til en "music workshop" på den store arkæologikongres i Berlin, hvor hun fremlagde nogle overraskende oplysninger om en lyre i Leiden. Den fremviser nogle organologiske særegenheder, som kan belyses yderligere af to 180 år gamle tegninger af instrumentet, der har ligget upåagtet hen i British Library i London. Det er dog nok lyrens indskrift, der er det mest bemærkelsesværdige: intet mindre end et nyt kærlighedsdigt til at berige den ægyptiske litteraturskat, som her præsenteres i oversættelse af Jürgen Osing, nu arbejdende i Berlin, men tidligere professor i ægyptologi ved Københavns Universitet.

Henriette Koefoed har nu i flere år studeret ved universitetet i Cambridge. Et af de emner, hun har beskæftiget sig med, er forholdene omkring låneaftaler i Ægypten, primært blandt beboerne i Deir el-Medina, som jo er en udtømmelig kilde til oplysninger om ægypternes dagligdag. Deres økonomiske problemer kan vi vist alle nikke genkendende til.

Christian Tilly har med medlemmer af DÆS foretaget flere rejser langt fra den slagne vej i den vestlige ørken. I hans artikel gives fakta om ørkenens geografi og geologi, og vi får del i de store glæder, der er ved at rejse i ørkenlandskabet trods de primitive forhold.

Endelig ønsker vi at markere, at en usædvanlig mand fylder rundt. Han startede sin karriere med en uddannelse i ægyptologi, var pioner indenfor undervisningen i det arabiske dagligdags talesprog (Cairo-dialekten) på Københavns Universitet, hvor redaktøren fulgte hans inspirerende timer i 1970'erne og 20 år senere i flere år delte kontor med ham på Carsten Niebuhr Institutet. Han var manden, der skabte tuaregernes skriftsprog, og han forfattede en omfattende tuaregisk-fransk ordbog til dem. Alt dette på trods af en livslang stærkt svækket hørelse, der gør bedriften endnu mere imponerende. Til lykke med de 75 år til Karl-G. Prasse.

LM

Ekskrementer og mad:

Ægypternes forestilling om **DET ONDE**

*Synd, forbrydelse og urenhed er
begreber som bruges til at
karakterisere forskellige former
for kontakt med det onde.*

Det gode og det onde

Jeg bruger ordet “ond” i samme brede betydning som den, vi møder i beretningen om syndefaldet. Da Eva blev fristet til at spise af kundskabens træ, fortalte slangen hende, at den eneste grund til at Gud havde forbudt hende og Adam at spise af træet var, at hvis de gjorde det, ville de blive ligesom gud /guder til at kende forskel på godt og ondt. Og hvad skete? Da de havde spist, erkendte de, at de ikke længere var i Paradis, mentalt set. Verden var ikke længere blot paradisisk god; det onde var kommet ind i den, i det konkrete tilfælde i form af en skamfølelse over at være nøgne. Godt og ondt er altså to meget brede overbegreber, som ikke er begrænset til moralsfæren.

I Ægypten gælder noget lignende. Maat og Isefet er betegnelser på de to begreber, som har en tilsvarende bred anvendelse. Dermed er ikke sagt, at de ægyptiske begreber har helt samme betydningsmæssige afgrænsning som vore begreber godt og ondt. Maat har flere antonymer, dvs. modsætninger afhængig af sammenhængen. Det kan være ord som *gereg* (*grg*) “løgn”, “falsk(hed)” eller *but* (*bwt*). På det etiske område kan maat forstås som gensidighed og altruisme, i modsætning til “havesyge” (*wn-ib*). På det retlige område står det også overfor adja (*d3*). Uanset om en given sag er civilretlig eller handler om forhold, som vi ville henføre til straffeloven, så betegnes den der har “ret” som maat, mens den der har uret eller er fundet skyldig får prædikatet adja. Det gælder for ægypterne som for de fleste andre kulturer, at ordforrådet for det negative er betydeligt mere udviklet end det positive. Det gode er der ikke så meget at sige om, men det negative, det onde, det kan pensles ud – og bliver det. Når jeg i det følgende

bruger begreberne det gode og det onde uden yderligere kvalifikationer, så skal begge altså forstås som brede overbegreber.

Studiet af det onde og syndefulde i Ægypten fører ægyptologen ind i det samme dilemma, som kristne teologer er konfronteret med. Hvis skaberen er almægtig og alvidende, må det onde stamme fra Gud. Det onde må følgelig være et element i Guds kosmologiske plan. Og omvendt, hvis Gud ikke havde til hensigt at lade det onde indgå i sit skaberværk, er han ikke almægtig, og det onde må tilskrives en anden størrelse i urtiden. Vi har altså to muligheder. Det onde kunne skyldes et andet væsen end Gud, en slags modgud (Satan, f.eks.) eller det kunne være et resultat af individets gudgivne fri vilje. Sammenstødet mellem det ondes tilstedeværelse og kristendommens fastholdelse af Guds almagt og godhed gør spørgsmålet om synd kompliceret. Interessant nok formulerede en af kristenhedens mest indflydelsesrige teologer, Thomas Aquinas (1225-1274), en fortolkning af dette paradoks, som ligger tæt op ad den ægyptiske lære om det værende og ikke-værende. Den hellige Thomas gjorde nemlig gældende, at selvom det onde er højst virkeligt, så besidder det ingen selvstændig eksistens. Det er intet andet end mangel på eksistens.¹

En lignende tankegang indgår også blandt ægypternes forskellige forsøg på at forklare det ondes virke. Lad os kaste et kort blik på det ondes placering i den ægyptiske lære om det værende.

(1) Det onde defineres for det første som “det der ikke er” (*iwt*). Ifølge ægyptisk tankegang var der forud for skabelsen et udifferentieret kaos, bestående af et urhav, uendeligt mørke og uendelig tid. I kaos fandtes også en række fundamentale komponenter, som i rette øjeblik gjorde skabelsen mulig. Der var det mandlige og det kvindelige princip, der var tanken og ordet, der

var magien, og så var der noget andet, som vi skal vende tilbage til. Ægypterne opfattede skabelse som differentiering, hvad der i praksis indebærer, at en del af kaos blev til det skabte, til kosmos. “Det som ikke er” eller “det onde” er netop det, der slår om i noget positivt, bliver til det skabte. Paradokset er, at det ikke-eksisterende altså også rummer regenerative og produktive komponenter, som bliver til den ordnede, skabte verden med dennes “evige” cyklus af liv og død. Det værende kan således efter ægyptisk opfattelse kun eksistere ved konstant at komme i kontakt med det ikke-værende, “det som ikke er”. Processen udspiller sig hvert døgn. Solen og livet går ned i mørket og det uskabte for at hente de ressourcer, som gør livet, genfødslen og solopgangen mulig.

(2) Det onde, defineret som *isft*, og siden hen som *bwt*, er den ikke-produktive, uforanderlige del af det ikke-eksisterende. Det er den del af kaos, som ikke kan blive til det skabte, men som konstant truer det skabte. Det er et rige, hvor verden er omvendt og hvortil man kommer, når man dør den anden død, dvs. bliver udstødt af det evige kredsløb mellem liv og det vi kalder død. Døden var dog for ægypterne “blot” en overgang til andre former for eksistens. Det kan måske være svært at forstå forskellen mellem de to typer ikke-eksistens eller ondt, men at ægypterne klart kunne skelne ses blandt andet af, at de havde to ord for at slå ihjel. Det ene sendte offeret ind i den død, som danner udgangspunkt for genopstandelse til nyt liv. Det andet ord betegner

den udgang af livet, som i andre tekster omtales som “den anden død”, altså evig fortabelse i den omvendte verden.

(3) I tidens løb sammenblandes de to former for ondt (*iwt*, *isft*). Man når også frem til at begrunde det onde i menneskets ulydighed mod guds intentioner.

bwt

Ægypterne skelnede mellem maat “det gode” og isefet “det onde” ved hjælp af begrebet *bwt*. Dette oversættes undertiden med tabu, og der er da også visse lighedspunkter mellem de to begreber. I denne sammenhæng er det vigtigt at pege på, at på samme måde som det, der tabueres, ender med at kunne betegnes som tabu, på samme måde kommer fænomener, der udgrænses ved hjælp af *bwt*, til at blive *bwt*.

Adgangstekster og kultmonografier

Ordet *bwt* forekommer i ægyptiske tekster fra de ældste tider til de seneste. Blandt de ældste tekster er to typer vigtige: Adgangstekster og Pyramidetekster. Adgangsteksterne findes ved indgangen til grave og templer. De henvender sig til alle, som agter at deltage i den kult, der knytter sig til det pågældende sted, med en specifikation af de forhold, som den deltagende skal holde sig for høje. Blandt disse forskrifter er det vigtigste at undlade at gå ind i kultanlægget i en uren tilstand. Den urene tilstand indtræder, hvis den indtrædende har overtrådt to tabuer (*bwt*), nemlig har spist noget han ikke måtte spise eller

har haft seksuel samkvem med kvinder. Begge overtrædelser minder kraftigt om noget man kender fra stribevis af andre kulturer, og som i faglitteraturen oftest benævnes som tabu.

Inden vi vender os mod Pyramideteksterne, skal vi kaste et blik på et meget sent materiale. Fra de græsk-romerske templer og arkiver har vi et omfattende materiale, i hvilket det religiøse, dennesidige, sociale univers er systematiseret og kortlagt. For tiden benævnes disse tekster "kult-monografier". Ægypten var på det tidspunkt opdelt i 42 områder, amter kunne vi kalde det, som hver for sig blev opfattet som et univers skabt af en bestemt skabergud. Alle kult-monografier er skåret over samme læst og repræsenterer derfor en systematiseret og kanonisk viden, et fænomen som i sig selv er interessant. Strukturen i denne *materia sacra*, som den også er blevet kaldt, viser, at der er tale om det, man kalder listevidenskab. Da hvert univers er skabt, begynder den listemæssige beskrivelse af universet med at nævne skaberguden. Dernæst følger navnet på den urhøj, hvorpå han skabte verden, og som siden er det sted, hvor gudens hovedtemple ligger. Så følger navne på andre guder i dette univers, navnet på den hellige sø, dvs. den del af uroceanet, hvorfra urhøjen dukkede op, navnet på det hellige træ, navnet på gudens festdage, ypperstepræstens titel, navnet på den hellige slange, osv. Det vigtigste i disse lister, set fra vort synspunkt, er navnet /benævnelsen på det, der er tabu/*bwt* i det pågældende univers. Hvert univers har altså en eller flere komponenter, som skal holdes væk fra det.

Og hvad er det så der skal holdes væk, som truer det pågældende univers? Efter vor systematik ser hovedkategorierne således ud:

- visse mennesketyper, som f.eks. menstruerende kvinder eller homoseksuelle
- visse handlinger, som f.eks. homoseksuel aktivitet
- legemsdele
- pattedyr
- dele af pattedyr
- fisk
- krybdyr
- fugle
- forskellige former for føde
- sygdomme

Ser man nærmere på, hvad det er for dyr, handlinger osv. der er blevet stemplet, som det man skal undgå, er det forbundet med store vanskeligheder at forstå, hvorfor dette eller hint er blevet klassificeret som *bwt* (er blevet tabueret). Jeg har læst ganske mange beretninger og monografier om tabu og tør på den baggrund fastslå, at det, vi møder i det ægyptiske materiale, er svært at få til at passe med de fleste andre kulturers tabuer. Men der er selvfølgelig lighedspunkter, som f.eks. menstruation og andre af kroppens afsondringer. De sidste hører til de klassiske tabu. De er tvetydige. Blandt de mange *bwt* er der også flere, som efter vor opfattelse snarere skulle høre ind under straffeloven, som f.eks. at manipulere med vægte og kornmål.

Sproglig analyse

Hvordan kommer vi nu videre herfra. Det gør vi for det første ved at se på det ægyptiske ord for det jeg hidtil blot har gengivet med det polynesiske begreb tabu. Det ægyptiske ord er *bwt*, som udtales but. Nu er vi jo den situation, at vi ikke kan spørge en ægypter om, hvad det implicerer, at noget er *bwt*, men vi kan undersøge, hvordan begrebet bruges i det ægyptiske sprog. Inden jeg giver mig i kast hermed, vil jeg til sammenligning se på ordet tabu. Dette ord bruges både som navneord, udsagnsord og som tillægsord – og i sammensætninger såsom tabuord. Ordet bruges om selve forbuddet og om den handling hvormed noget gøres til tabu. Det anvendes om personer, genstande og forskellige former for handlinger. Forbuddet eller tabuet kan være generelt i den forstand, at det gælder for en hel klasse af personer, genstande og handlinger, som for eksempel en klasse af dyr (svin), eller det kan være partikulært (dvs. et enkelt dyr inden for en klasse, såkaldt hellige dyr, som f.eks. Apis-tyren). Tabuets gyldighed kan være permanent (jøder og muslimer må aldrig spise svin) eller midlertidigt (særlige spiseforbud i forbindelse med særlige perioder af året – man må ikke spise kød i fasten og på fredage; tabu omkring menstruation og overgange i livet, fødsel, død).

Kan *bwt* bruges på samme måde? Ægyptisk har også ordklasserne udsagnsord (verber), navneord

(substantiver), og tillægsord (adjektiver). Og til dem svarer der nogle sætningskonstruktioner, således som det fremgår af følgende skema.²

I sætningstype (1) handler subjektet eller rammes af en andens handling. I (2) tillægges subjektet nogle kvalifikationer eller kvaliteter. I (3) identificeres subjektet med noget andet. Og i (4) siges det om subjektet, at det befinder sig i en bestemt position eller situation. Når ægypterne vil sige, at A er god, han er konge, han er skriver, han er i byen, bruger de altså tre forskellige konstruktioner i stedet for som os at bruge ordet “er” i alle de nævnte eksempler.

Sætningstype	Udsagnstype	
1 Sætning med verbalt prædikat	<i>sdm</i> A udsagnsord	A hører / A høres
2 Sætning med adjektivisk prædikat	<i>nfr</i> A tillægsord	A er god
3 Sætning med prædikat	<i>nsw</i> A navneord	A er konge
4 Sætning med adverbialt substantivisk prædikat	A <i>m</i> ? præposition ? A <i>m</i>	<i>ss</i> A er skriver ? navneord ? <i>niwt</i> A er i byen

Hvis vi nu indsætter ordet *bwt* i dette skema, viser det sig, at ordet i princippet kun optræder som substantiv/navneord, og tilmed kun i sætningstype 3, der bruges om den form for identifikation, som er givet fra naturens side eller rod-fæstet i de kulturelle koder, og som ikke kan ændres. Ægypterne bruger sætningstype 4 for at sige, at A er skriver. Det er ikke noget han er i sig selv. Der er ikke tale om en permanent identifikation. I morgen er han måske general, ligesom han i morgen ikke er i byen, men måske på landet. Når man bruger sætningstype 3, drejer det sig derimod om en identifikation som er permanent, og derfor er de typiske identifikationer som udtrykkes i denne sætningstype, udsagn à la “han er konge”, “du er min fader”, altså familierelationer. Den altafgørende pointe i dette her er, at det, der er *bwt*, er det så at sige fra skabelsen af. Ellers kunne *bwt* ikke optræde i sætningstype (3).

- *bwt* er ikke en egenskab ved tingene på samme måde som man kan sige, at noget er hårdt eller hvidt, eller stort eller forfærdeligt. Det er ikke et tillægsord og optræder aldrig i sætningstype 2.
- Man kan ikke gøre noget eller erklære noget for at være *bwt*, svarende til at en polynesiske høvding kunne erklære dette eller hint for tabu.
- *bwt* er ikke noget midlertidigt. Noget kan ikke være *bwt* blot for en dag, på samme måde som at vi ikke må spise kød på en fredag, o.lign.

Her ligger en afgørende forskel fra, hvad man kunne kalde et standardbegreb om tabu. I teorien er ægypterne ikke selv herre over, hvad der er *bwt*. *Bwt* etableres i et dybere bevidsthedslag.

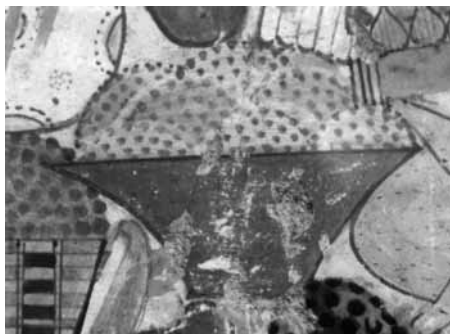
Pyramideteksterne

I Adgangsteksterne så vi, at den indtrædende forbydes indgang, når han har overtrådt forbuddet mod at spise noget urent eller har haft samleje

med en kvinde. I begge tilfælde er der tale om en krænkelse af *bwt*. Vender vi os nu til det andet gamle korpus af tekster, Pyramideteksterne, bliver tingene mere komplicerede. Pyramideteksterne befinder sig, som navnet antyder, inde i pyramidernes. Her skal de på forskellig vis hjælpe den døde konge til at overskride grænsen mellem livet på jorden og livet i det hinsides. Teksterne dukker op i slutningen af det 5. dynasti, omkring ca. 2340 f. Kr., dvs. på et tidspunkt, hvor kongen så at sige er blevet degraderet fra at være Gud til at være Guds Søn. For at få adgang til et liv i det hinsides sammen med

solguden må kongen derfor kvalificere sig hertil. Dette består bl.a. i at kunne erklære sig fri fra, ja, fri fra hvad, egentlig? Siger han, at han ikke har handlet uret? At han ikke har slået nogen uskyldig ihjel? At han ikke har udplyndret sine undersåtter? Eller siger han sig fri fra noget af alt det, vi kender f.eks. fra Dødebogens kapitel 125, der nærmest er et katalog over stribevis af synder og forbrydelser?

Nej, kongen erklærer, at han ikke har spist lort og drukket urin, for nu at sige det lidt bramfrit, og han peger også på, hvad der ville ske, hvis han gjorde det. Det ville for ham være døden – der altså ikke er den død han er lige midt i, men den anden død, den død, der fører

til evig fortabelse i det uskabte, i helvede kunne vi sige, hvorfra ingen genfødsel er mulig. Dette viser, at der må være noget særligt på spil her. Intet normalt menneske, heller ikke nogen gammel ægypter, tør jeg godt slå fast, kunne finde på at spise ekskrementer. Så hvorfor overhovedet bringe den sag op? Oven i købet som det eneste, for hvilket kongen aflægger regnskab. Hvad handler dette om?

Sarkofagteksterne

For bedre at kunne besvare spørgsmålet, må vi kigge på de såkaldte sarkofagtekster, som er lidt senere end Pyramideteksterne. Også i sarkofagteksterne, som i hovedsagen findes på indersiden af trækisterne i specielt det tidlige Mellemste Rige, er den dødes bestræbelser på at vise sig kvalificeret til at overskride dødens tærskel et centralt tema. Kravene virker dog umiddelbart skrapere end i Pyramideteksterne. Den døde må igennem en række forhør, hvor han må gøre rede for sin viden om alverdens forskellige forhold i det hinsides. Vigtigst er her hans viden om, hvad man spiser i det hinsides. Hvorfor nu det? Det korte svar er, at fælles spisning af fælles mad overalt i verden er det vigtigste signal eller kriterium for gensidig social accept og inkorporation. Rammerne for denne artikel tillader mig ikke at uddybe dette, så lad mig nøjes med at henvises til Jesu sidste måltid med sine disciple, et måltid, der indstifter en ny pagt, en ny religion.

For at kunne blive accepteret i det nye liv må den døde ægypter altså vide, hvad man spiser i det hinsides. Der sættes oven i købet fælder op for ham. Den værste er, at man forsøger at fremstille det hinsides som et sted, hvor alt er omvendt. Her går man, dvs. guder og salige døde, med hovedet nedad og spiser ekskrementer. Og hvis den døde har svært ved at tro herpå, sætter man trumf på:

“Hvad vil du leve af her på det sted du er kommet til? Kan du ikke se de 7 salige døde som hæver Solguden Ra op [dvs. hjælper til med solopgangen], som spiser ekskrementer, slukker deres tørst med urin, og går omvendt?” (Kapitel 205).

Et andet lige så lokkende spørgsmål lyder:

“Hvorfor vil du ikke spise de ekskrementer og drikke den urin som kommer frem mellem balerne på Horus og Seth?” (Kapitel 220)

Den døde svarer, at han udmærket er klar over, at det er en fælde. Og hvad der er mere vigtigt, han peger igen på de fatale konsekvenser for ham selv – og i videre forstand på et kosmologisk sammenbrud, i fald han skulle acceptere en omvendt verdensorden. Kosmos ville vende tilbage til kaostilstanden før skabelsen. Der er tydeligvis tale om andet og mere end blot at spise ekskrementer. Den døde bruger en række argumenter som understreger, at der er andet og mere på spil end blot krænkelse af et tabu.

Mad, ekskrementer og det onde

Det ægyptiske begreb *maat* må gengives med forskellige ord – afhængigt af sammenhængen. Det kan betyde “verdensorden”, “sandhed”, “det rette”; men det kan også have andre betydninger, som i kosmologisk sammenhæng er interessante. Det store tyske ægyptolog Jan Assmann definerede for mere end tyve år siden *maat* primært som fylde, overflod og rigdom. Modsætningen hertil, isefet, bestemte han omvendt som mangel og fattigdom. I denne argumentation indgår også, at begge begreber kan gengives med “mad vs. sult”. Hvis vi vender tilbage til Pyramideteksterne, hvor den døde konge emphatisk benægtede at have spist ekskrementer og drukket urin, ser vi, at i næste øjeblik kombineres dette udsagn med et, som også genfindes i alle senere tekster. Her siger den døde konge: “Sult er *bwt*/tabu for mig,

det vil jeg ikke spise. Tørst er *bwt* for mig, det vil jeg ikke drikke” (Kapitel 211).

Den sidste sætning er ikke et mønster på klarhed i vor forstand, men kernen i alt dette er helt klart føde. Efter ægyptisk opfattelse blev verden skabt af og ved hjælp af maat, et begreb, der altså både betyder verdensorden, fylde, og føde. Føde indtager denne helt centrale stilling, fordi uden mad ville der ikke være noget liv. Det er derfor mad får en så fremtrædende plads i ægypternes lære om det værende. Men hvis der kan sættes lighedstegn mellem maat og mad, så er det pludseligt ikke så mærkeligt, at der også kan sættes lighedstegn mellem alt det, der ikke er hverken maat eller mad, nemlig isefet, sult, tørst og – ekskrementer. Hvis maat er mad og liv, er det modsatte ekskrementer og død, altså den “rigtige” død, den anden død. Det kan illustreres med følgende opstilling:

<i>Maat</i>	<i>Isefet</i>
Liv	(Den Anden) Død
Mad	Ekskrementer Sult

Det der står i højre kolonne, er det der er *bwt*. Og ligesom det tabuerede bliver tabu, på samme måde bliver f.eks. det der er identificeret med *bwt* til *bwt*, og kommer altså til at betegne det “onde”. *Bwt* er således allerede i de ældste tider en kategori, som på den ene side rummer komponenter, der genfindes i en eller anden form for tabu, og som på den anden side er en mekanisme, der sætter skel mellem det “gode” og det “onde”, for derefter selv at blive en betegnelse for det onde.

Det ondes status i Ægypten – og ægyptologien

Jeg har igennem mange år vekslet mellem at sige, at jeg beskæftiger mig med tabu og at sige, at jeg beskæftiger mig med det onde og det forbudte. Begge dele er på en vis måde rigtigt, og vanskeligheden skyldes i overvejende grad, at tabu, således som vi kender det fra andre kulturer, tilsyneladende ikke har noget at gøre med det onde. *Bwt* er altså et meget komplekst begreb og det er det ikke mindre, når man begynder at kigge nærmere på ægypternes forhold til det onde.

Bwt lægger det onde for had, tabuerer det, eller mere præcist, henfører selve fænomenerne og kontakt med dem til kaostilstanden førend verden blev skabt. De onde fænomener er ikke i udgangssituationen alt det, vi normalt kommer til at tænke på, når vi taler om det onde: tyveri, mord, etc.. Meget af det bliver senere inddraget i kategorien af fænomener, der er *bwt*, men det er en senere udvikling.

Ægyptologerne er ikke enige om, hvordan det onde kom ind i verden – ifølge ægypterne. Nogle mener, at der også i Ægypten var en slags syndefald. Det onde kom ind i verden som en ulydighed mod guderne. Mennesket har en fri vilje, og det benyttede den til at lave ballade, til at gøre alt det negative og onde, vi finder beskrevet i det tidlige Mellemste Riges Jammerklager.

Min version er noget anderledes. For det første mener jeg, som jeg allerede har sagt, at *bwt* er den mekanisme, der differentierer mellem maat og isefet, mellem det gode og det onde. Men det

onde, der indgår i denne opfattelse, er altså et onde, hvis karakteristiske træk er at spise ekskrementer og at gå med hovedet nedad. Kort og godt, den omvendte verden. Lad os se lidt nærmere på sarkofagteksternes præsentation af den omvendte verden.

Hvem er det i disse tekster, som opfordrer den døde til at spise ekskrementer og som lokker ham med, at de kommer fra f.eks. guderne Horus og Seth. Teksterne giver selv svaret, indirekte og direkte. Eftersom den døde er i forhør, så har teksterne en dialogstruktur. Selv hvor en given tekst ser ud som en monolog, røber en mere indgående sproglig analyse, at denne “monolog” forudsætter tilstedeværelsen af en samtalepartner og evt. også en tilhører. Samtalepartneren er en ondsindet samtalepartner, en som forsøger at sætte fælder op for den døde. I sagens natur er denne samtalepartner så godt som uden ansigt. Mange kapitler mangler enhver angivelse af, hvem denne udspørger er, men enkelte tekster giver os dog en værdifuld information.

I visse tilfælde er partneren ekskrementerne selv, ofte omtalt ved hjælp af eufemismer så som *Store-offer* og lign. I Kapitel 220 tillaes udspørgeren med tiltaleformen “Åh”:

“Åh, ekskrement, dit navn er ikke ekskrement.”

I kapitel 368 siger den døde:

“Vig tilbage ekskrement, dit navn er ikke ekskrement (...) Hvis du siger: ‘Spis dette’ (altså ekskrementer), så skal Ra spise skildpadder.”

Skildpadden er et symbol på det onde, og den dødes svar viser tydeligt, at han er klar over fælden. Hvis han skulle kunne spise det onde i form

af ekskrementer, så skulle også Ra kunne fortære det onde i form af en skildpadde.

Andre svar fra den døde lyder f.eks. sådan:

“Åh, Store-offer, jeg vil ikke spise dig med min mund, jeg vil ikke røre dig med mine hænder, jeg vil ikke træde på dig med mine fødder.” (Kapitel 193).

Et ofte formuleret ønske fra den døde er, at man vil række ham en hjælpende hånd i det hinsides. Ekskrementer kan åbenbart også bruge dette ønske i deres svigagtige forsøg på at få den døde til at acceptere den omvendte verden. Den døde siger nemlig:

“Det som er bwt for mig, vil jeg ikke spise. Ekskrementer er bwt for mig, og det vil jeg ikke spise. Urin er bwt for mig, og det vil jeg ikke drikke. Åh, Store-offer, jeg vil ikke have noget med dig at gøre. Tag ikke min hånd. Jeg vil ikke træde på dig med mine sandaler og jeg vil ikke gå med hovedet nedad for din skyld.” (Kapitel 220).

I visse henseender minder forholdene i den omvendte verden om den verden, den døde har forladt. Det er næppe særligt mærkeligt, eftersom mennesket vel har vanskeligt ved at forestille sig noget, der ikke på en eller anden måde allerede er kendt. I det hinsides er der således både fabrikanten af ekskrementer og sælgere af samme. De sidste går rundt og falbyder deres “varer”. I kapitel 203, der har overskriften “KAPITEL FOR AT FÅ (DEN NØDVENDIGE) MAGISKE KONTROL I VESTEN. FOR IKKE AT KOMME TIL AT SPISE EKSKEKREMENTER. FOR IKKE AT SKULLE GÅ OMVENDT”, indledes der med ordene:

Løveekskremitter. Ostrakon fra Deir el-Medina (fra B. E. J. Peterson, *Zeichnungen aus einer Totenstadt, Medelhavsmuseet Bulletin* 7-8, 1973, fig. 95). Se også forsiden.

“Åh, du som skriger: ‘Ekskremitter i Heliopolis’, hold dig væk fra mig.”

Her er det ikke bare ekskremitter der er til salg, det er luksusvaren “Ekskremitter i Heliopolis”, var det ikke noget? Den ægyptiske tekst indeholder tilmed et raffineret ordspil, som er fuldstændigt uoversætteligt, idet både verbet for at skrig og ordet ekskremitter skrives på samme måde (*hs*), med kun et determinativ til forskel.

Andre sælgere omtales som “den der bærer gryden (med ekskremitter)” (Kapitel 184) eller tiltales slet og ret med titlen “ekskremitterbærer” (Kapitel 193). Fabrikkerne omtales i termer som hører hjemme blandt pottemagerne. En af dem camouflerer sig som pottemagerguden Khnum (Kapitel 214, se nedenfor). En anden tiltales som pottemager, mens en tredje tiltales med ordene:

“Du som former³ ekskremitter, ræk mig ikke din (urene) hånd.” (Kapitel 660)

Sammenfattende kan vi sige, at den dodes samtalepartnere kan være en af følgende:

- ekskremitterne selv
- ekskremitter, men omtalt i en lidt mere høflig form, vi kunne måske sige fækalier
- sælgere af ekskremitter
- fabrikanter af ekskremitter
- hovmestre
- en række ekskrement-trickstere, der oftest gemmer sig bag et gudenavn

Guder og dæmoner

Så langt er vi på sikker grund. Men jeg tror, man kan komme længere. Der er nemlig også en anden trickstertype ved navn Iaa. Det er et væsen, som lever af lort og drikker urin. Han er legemliggørelsen af det omvendte, idet han, som teksten siger, har anus der, hvor munden skulle være og tungen i skridtet (Kapitel 698). Om ham siges det endvidere, at han levede i skabergudens mave, førend verden blev skabt (Kapitel 162). Traditionelt ville man klassificere et sådant væsen som en dæmon. Men hvis nu denne Iaa, der altså legemliggør det omvendte, forbindes med dem, der sælger eller producerer ekskremitter, så kan man sige, at den omvendte verden, det onde, er tilstede førend skabelsen som noget, der findes i skaberguden selv. Det giver spørgsmålet om forholdet mellem det dæmoniske og det guddommelige en overraskende ny dimension.

Ægyptologer har altid haft svært ved at bestemme, hvori forskellen mellem dæmoner og guder består. Faglitteraturen er fyldt med begge udtryk, og vi har en fornemmelse af, at der er en forskel, men hvilken? Der findes en generisk betegnelse for guder, netjer (*ntr*), men ingen tilsvarende for dæmoner. Mange dæmoner har individuelle navne, og der findes en række betegnelser for forskellige grupperinger af dæmoner, så som

“fjender” (*hftyw*), “døde” (*mwtyw*), “budbringer” (*wptyw*), og så videre (*sm3yw*, *h3tyw*). Spørgsmålet er nu, om fraværet af en generisk betegnelse for dæmoner, et ord vi kunne oversætte med “dæmon”, skyldes, at der faktisk ikke eksisterer en klasse af dæmoner? Eller sagt på en anden måde, at vi tilskriver klassen af guder et eller andet som i virkeligheden er fremmed for ægypternes gudsbegreb? At der til begrebet gud også hører en negativ side? Vi mener at besidde visse kriterier for at skelne mellem guder, mennesker og ikke-mennesker:

- **Kult.** Guder dyrkes, og hvis vi har vidnesbyrd om at en “person” er genstand for gudsdyrkelse, drager vi normalt den slutning, at genstanden for dyrkelsen er en gud. Vi kender dog til guder, for hvem vi ikke har kendskab til nogen kult.
- **Fester.** Religiøse fester sættes normalt i forbindelse med guder eller med personer og handlinger forbundet med guder. Men også her skal man være varsom. Tænk for eksempel på festen for Mariæ Bebudelse. Maria er jo ikke nogen gud. Eller på den katolske kirkes helgenfester. Eller fester forbundet med årets gang.
- **Ikongrafi.** Det kan antages som en hovedregel, at guder og dæmoner ikke afbildes på samme måde og at de har en forskellig ikonografi. Som et eksempel på forskellen mellem billeder af guder og dæmoner kan man bruge begrebet det monstrøse – altså ægypternes begreb herom. Vi moderne mennesker ville jo nok mene, at mennesker med dyrehoveder er monstrøse, men det er ikke umiddelbart tilfældet i Ægypten. Dæmoner er ofte afbildet som en slags monstre, men gengivelsen af guder kan undertiden også fremvise monstrøse træk. Dertil kommer nogle få meget populære væsener, hvor både funktion og billede overskrider grænsen mellem det guddommelige og det dæmoniske: Bes, Thueris.
- **Determinativer.** Determinativerne er i princip det sidste tegn i det skrevne ord. De anvendes på forskellig vis til at tydeliggøre et ords betydning og til at adskille det fra andre

(næsten) enslydende ord. Et determinativ kan f.eks. anvendes lidt på samme måde som den illustration, der i et moderne leksikon ofte ledsager den verbale beskrivelse af et objekt. I ordet *i3rrt* “vinstok” ledsages de fonetiske tegn af det stumme tegn, determinativet, , der forestiller en vinstok hvilende på støttestænger.

Ud fra disse kriterier må vi konkludere, at ekskrementer ikke er guddommelige, selvom de på ingen måde blot er livløs materie. De kan jo tiltales, ovenikøbet med anvendelse af den ægyptiske tiltaleform. Fysisk er de placeret i et rige hinsides det vi kalder døden, og der har de magt til at spørge den døde ud. Ser vi på skrivemåden, kan vi konstatere, at ordet for ekskrementer kun er skrevet med determinativerne , eller varianter af disse tegn. Den eufemistiske betegnelse – det-store-offer – er derimod forsynet med determinativet for guder . Iaaus determinativer er suggestive, men svære at tolke. Han kan enten have gudedeterminativet eller to determinativer, som enten kunne være (1)   eller også (2) . Usikkerheden skyldes at originalteksterne ikke er skrevet med hieroglyffer. Hvis man opfatter tegnene som (1) har vi en tegngruppe, der også kunne læses som navnet på guden *Geb*. Hvis fuglen derimod er den vi har i (2), kunne gruppen læses som *s3 ntr* ‘guds søn’.

Grænsen mellem det dæmoniske og det guddommelige bliver endnu mere prekær, når vi ser guder eller nogen, der giver sig ud for at være guder, i rollen som fristere. I teksterne møder vi Khnum, Ra, Osiris, Horus og Seth i en sådan tvivlsom rolle. Er der tale om dæmoner, der svigagtigt foregiver at være guder? Eller det det kaos-siden af visse guder vi møder? Begge dele er faktisk mulige. Ra og Horus optræder også som sådanne tvetydige væsener i andre tekster. Og guder som Khnum og især Sakhmet, er allerede qua deres natur ambivalente.

Det er her Iaau kunne komme ind. Iaau som inkarnationen af den omvendte verden og dermed som repræsentant for det “onde”. Han levede i skaberguden førend verden blev skabt, og hermed kan vi føje ind en ny komponent til dem, der befandt sig i en latent tilstand i kaos. Jeg har

tidligere nævnt det mandlige og det kvindelige princip, maat, ordet og tanken, og magien. Til disse kan nu føjes det onde i form af den omvendte verden. Ægypterne opfattede skabelse som differentiering. Ved skabelsen trådte alle disse komponenter i karakter, som man siger nu om dage, og da det onde er indbygget i potentialet for det skabte, må også dette udskilles fra skaberen. Formodentlig som hans ekskrementer.

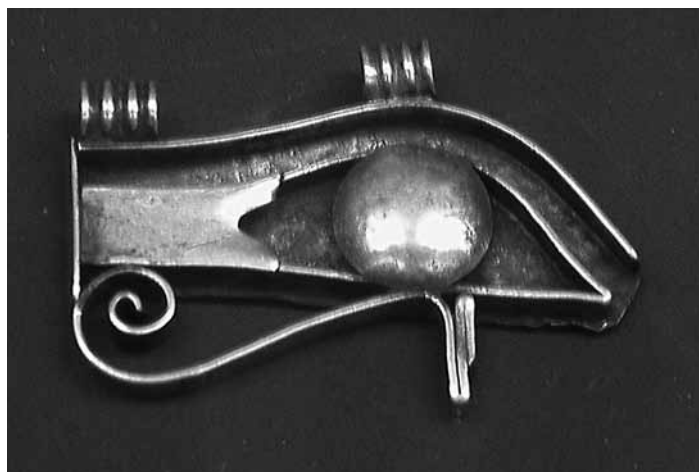
Selvom det måske umiddelbart kan lyde næsten blasfemisk, er det vel ikke mere mærkeligt at skaberen skider, end at han masturberer – for det er det han gør i den mest dominerende forestilling om skabelsen. Her opstår verden af skabergudens sæd, som produceres ved masturbation med hans hånd som det kvindelige princip. Her hører det onde dog ikke hjemme. Det må skides ud, væk fra skaberen.

Et afsluttende, spekulativt perspektiv

Man kan gå videre endnu – men så bliver det også mere spekulativt. Det onde i Ægypten, sådan som ægypterne reflekterer over det langt senere i historien, minder påfaldende om det, vi normalt forbinder med det onde. Men, som jeg håber at have kunnet give indtryk af, i udgangssituationen forholdt det sig noget anderledes. Og man kan måske vove den påstand, som jeg her kun delvis skal forsøge at underbygge, at det ondes ontologi i Ægypten tager sit udgangspunkt, ikke i vores forestillinger om krænkelse af individets ret eller den private ejendomsret, men i noget så elementært og fundamentalt som sult eller krænkelse af “retten til mad”. Sult og ekskrementer er begge identificeret med *bwt* i de pyramidetekster, jeg har citeret ovenfor. For at forstå dette kunne man opstille følgende forklaringsramme. I et samfund, hvor kampen for føde indtager en dominerende plads, er den gensidige deling af byttet og udveksling af andre fødevarer ikke blot af fundamental betydning, men er også den vigtigste norm for social adfærd. Modsætningen hertil er “havesyg”, dvs. at ophobe og beholde føden for sig selv. På det dennesidige plan medfører frygten for sult en moral, som proscriberer den individuelle tilegnelse af føde på bekostning af gruppen. Og i de senere såkaldte visdomstekster, i hvilke normerne for social og moralsk adfærd stipuleres, fin-

der vi da også, at havesyge og “den havesyge” (*wn-ib*) repræsenterer et af de alvorligste brud på maat.

I udviklingen af forestillingerne om en modverden eller omvendt verden transformeres denne frygt for mangel på mad til nedbrydningen af maden, til en situation hvor tilstedeværelsen af ekskrementerne modsvares af fraværet af mad. Sult er det ultimativt onde og sult er det første onde. For hvad er det nyfødte barns første registrerede og erindrede onde oplevelse andet en sult. Kulde er måske nok den første erfaring, men den varer ikke ved. Det gør derimod sulten. Sult er det værste onde. Og det er frygten for det, der er nøglen til ægypternes forestillinger om det onde, det forbudte og det tabuerede.

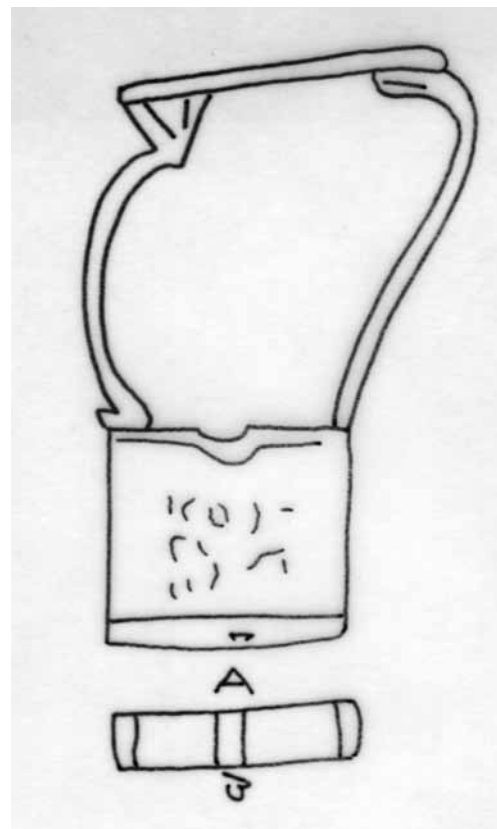
Vignetterne til denne artikel af ting, der var *bwt*, er fotograferet af LM.

Noter

- 1 St. Thomas Aquinas, *On Evil*, oversat fra latin af Jean Oesterle, Notre Dame (IN), University of Notre Dame Press, 1995, s. 6 og XIII øverst.
- 2 Jeg skal understrege, at der i den følgende fremstilling lægges vægt på det principielle, på hovedregler. For en mere nuanceret fremstilling af den sproglige analyse vil jeg henvise til min artikel ‘Tabu på ægyptisk’, i *CHAOS* 3, 1984, ss.17-31.
- 3 “Former” er ikke helt korrekt, det ægyptiske ord bruges om den del af processen, hvor krukkens overflade glattes.

En lyres omtumlede tilværelse

De rejsende i Ægypten i 1820'erne er en uudtømmelig kilde til nye opdagelser om det gamle Ægypten, og det er stadig muligt at finde nye spor, der direkte eller indirekte kan føje flere brikker til puslespillet.

Lise Manniche

En blyantstegning af en skotte

Robert Hays manuskripter, der nu opbevares i mange bind i British Library i London, har vist sig som et særligt skatkammer, da kun få af dem er udgivet og kendt af en bredere kreds. Hay opholdt sig i 1820'erne flere gange i den thebanske nekropol, hvor han sammen med John Gardner Wilkinson, der blev kendt for sin dengang populære og ofte genoptrykte *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, har tilbragt mange timer med at studere de seneste fund, som de fastboende agenter fremdrog fra de mange privatgrave. En af disse mænd var italieneren Piccinini, der havde slået sig ned i et hus nær blomstergartneren Nakhts grav i Dra' Abu el-Naga' lidt nord for Deir el-Bahari.¹ De må med særlig interesse have undersøgt en lyre, som

Piccinini en dag havde fundet, et instrument, som de ellers kun havde set på gravmalerierne.

Det var under arbejde med et af folio-bindene, der rummer mange af Hays skitser klisset op på større ark, at jeg tilfældigt fik øje på Hays skitse af lyren.² Det er en lille håndtegning med et par liniers beskrivende kommentar. På lyrens krop var der tegnet nogle kruseduller, og det mindede mig om en uafsluttet sag, som jeg først var stødt på i 1970, da jeg forberedte min universitetsseksamen om oldægyptiske musikinstrumenter: en lyre i Rijksmuseum van Oudheden i Leiden, der netop var forsynet med en hieratisk tekst, som dengang faldt noget udenfor mit egentlige ærinde. Beskrevne musikinstrumenter er yderst sjældne og begrænser sig udover Tutankhamons trompeter til en harpe i Louvre og lyren i Leiden. Der kunne derfor ikke være tvivl om, at det var det samme instrument, især da lyren dukker op på et tidspunkt hvor den

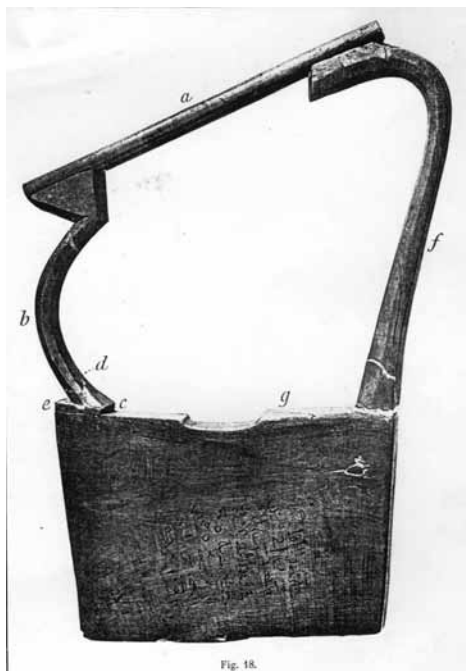

Fig. 1 Modsatte side. Fra Hay MSS 29816, 193v.

Fig. 2 Fra Boesers katalog, fig. 18.

Fig. 6 Til højre. Lyrespiller fra TT 38, der også var kendt af de tidlige rejsende.

skandinaviske generalkonsul G. Anastasy er på indkøb efter oldsager, hvoraf mange blev videresolgt til museet i Leiden i 1828. Efter at have erhvervet et fotografi af lyren fra museet sendte jeg straks teksten videre til professor Jürgen Osing i Berlin, og mens jeg spændt ventede på hans tyding af de hieratiske tegn, gav jeg mig selv i kast med et organologisk studium af instrumentet.³

Lyren i Leiden

Det er påfaldende, at Hays tegning [fig. 1] afviger noget fra lyren, som den ser ud i dag [fig. 2]. Det er en asymmetrisk lyre af den type, der afbildes i de thebanske privatgrave gennem det meste af det 18. dynasti. Klangbunden er af en enkelt blok træ, der delvis er udhulet nedefra. De to arme af uens længde har en form, der minder om et 5-tal og et 7-tal, og åget, der forbinder dem

Fig. 3 Lyren set nedefra. (Foto B. Lawergren).

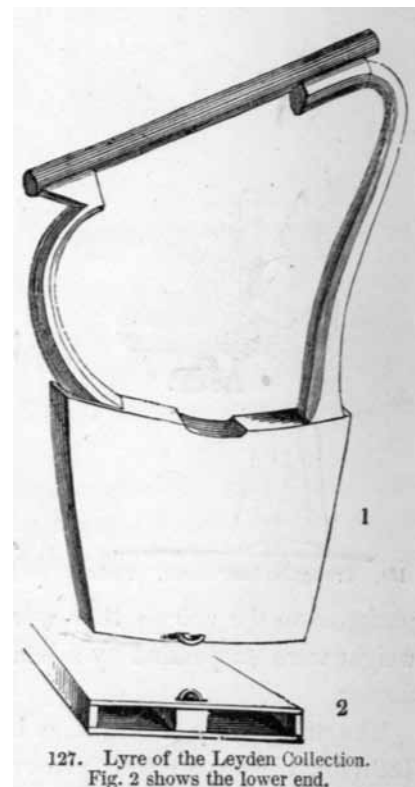

Fig. 4 1847-udgaven af Wilkinson's *Manners & Customs*, fig. 220.

for oven og hvor strengene er fæstnet, er undertiden, men ikke altid, parallelt med den firkantede klangbunds overkant. På selve lyren i Leiden er det ganske skråt, men på Hays tegning ligger det parallelt, og armene er noget mere langstrakte. Strengene er for neden fæstnet til en kobberlampe, der i det foreliggende tilfælde er hamret helt igennem klangbunden og stikker ud på den anden side [fig. 3]. Wilkinson tegnede også lyren, og her har den sit nuværende udseende [fig. 4]. Under et besøg i British Library i januar 2004 fandt jeg endnu en tegning af Hay af lyren [fig. 5].⁴ Her er der tale om en meget svag blyantstegning, der tydeligvis er udført med hjælp af et camera lucida, en prisme, der kaster et motiv ned på et ark papir, hvorfra dets omrids let kan kopieres. Denne tegning var tydeligvis en nøjagtig gengivelse af lyren, som den ser ud i dag. Men betyder det, at Hays første skitse var forkert?

Museets katalog fra 1910 giver mere end en antydning af, at lyren har haft en omtumlet tilværelse: "Den hule klangbund har en uforståelig hieratisk tekst og nedenunder en slags bronzerering til at fæstne strengene. Den øverste del, der ifølge eksperter er lavet af træ af samme art og alder, er uden tvivl stykket sammen i nyere tid... Arm b stammer fra en mindre lyre og er blevet fæstnet til den nederste stump (dvs. af den originale arm) med gips, der er blevet malet samme røde farve som træet. Arm f kommer åbenbart fra en tredje lyre... dens nederste del er for stor til det hul (i klangbunden), som den burde passe i. Derfor er der blevet fyldt ud med gips, og det yderste lag er malet samme farve som træet. Den nederste del af f er af en anden slags træ og er blevet tilføjet senere."⁵

Andre lyrer

Siden Piccinini fremdrog lyren fra en thebansk grav, er der dukket nogle enkelte andre eksemplarer op. Tre af dem er udgravet af franskmændene i Deir el-Medina, hvor fundomstændighederne daterer dem til Tuthmosis III's tid. En fjerde har ingen proveniens, mens en femte blev fundet af amerikanerne ikke langt fra Piccininis hus i 1915-16. Den synes at stamme fra det sene 17. eller tidlige 18. dynasti (graven, den blev fundet i, er i hvert fald anlagt inden Tuthmosis III udførte vejen op til sit tempel i Deir el-Bahari).

Lyrernes højde varierer mellem 43,8 og 52 cm, hvor Leidenlyren måler 45 cm

	højde	bredde	tykkelse	strengene
MMA* (6)	33-43,8			
Louvre E 14470	max. 49,7	27,5	3,85	5
Louvre E 14471	max. 52	27,5		8
Cairo 69417	42,5-52	29,5-29,7	2,5-2,8	6
Cairo 69418	37-44	23-26,7		
Leiden	max. 45	32	3,7	

* denne lyre er blevet kraftigt restaureret

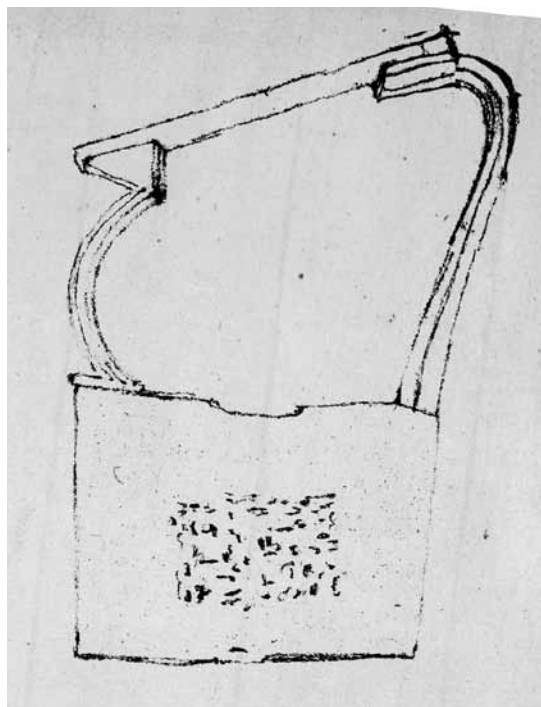

Fig. 5 Fra Hay MSS 29816, 187v.

Fig. 7 Lyrespiller fra TT 129. Relieffet er sværtet af sod, og lyrens detaljer ses bedst i dette gribebillede af Jiro Kondo fra Waseda University, der publicerede graven i 2003.

Som det ses, er lyren langt fra den højeste, samtidig med, at den har den bredeste klangbund. Den er således anderledes proportioneret, idet armene, sammenlignet med de andre lyrer, er ganske korte i forhold til klangbunden.

I alle andre tilfælde end lyren i Leiden sidder åget i en mindre skarp vinkel i forhold til klangbundens overkant. Ser vi på afbildninger af lyrer, findes der alene i de thebanske grave 16 eksempler [fig. 6 (s. 17) og 7]. Instrumentet holdes altid med strengene mere eller mindre vandret med den længste arm, ("7"), øverst. Hvad enten musikeren er højre- eller venstrevendt, ser vi altid instrumentets forside med klampen til strengene, hvilket i det virkelige liv kun ville være muligt, når musikeren vendte sig mod højre (dette svarer til andre tilfælde, hvor afbildninger af højrevendte mennesker klart har voldt kunstneren færrest problemer). I disse fremstillinger af lyrespillere er der nogen variation mht ågets vinkel. Ved at sammenligne dem alle kan man i det 18. dynasti spore en tendens til, at åget går fra at være forholdsvis skråt til næsten parallelt. Man må dog erindre, at disse lyrer er set gennem en billedkunstners øjne, og

han var måske ikke altid specialist i musikinstrumenter.

Reparering af lyren

Lyren har tydeligvis været udsat for restaureringsarbejde siden det 18. dynasti. Der tegner sig tre muligheder for, hvornår dette kunne være foregået:

1. *I nyere tid*, dvs. i 1820'erne, efter at Hay havde tegnet sin skitse, men inden han medbragte sit camera lucida og tegnede den kopi, der er mere korrekt i forhold til lyrens nuværende udseende.⁶ I så fald ville man yde Hays sædvanligvis udmærkede tegneevner fuld retfærdighed, og det ville følge kataloget i, at den øverste del er sat på i moderne tid. Lyren har måske lidt skade, mens den lå hos Piccinini, og den har så fået isat reservedele, inden den blev erhvervet af Anastasy, og inden Hay tegnede den anden gang, og inden Wilkinson fulgte trop.

2. *I oldtiden* inden Hay tegnede sin første skitse, der dermed ikke er korrekt. I så fald har Hay erstattet sin skitse af en ny og bedre tegning. Det

Fig. 8 Leiden-lyrens arm b. (Foto B. Lawergren.)

er dog tvivlsomt, om en reparation med gips ville havde været solid nok til at gøre lyren brugbar. Denne type gipsreparation virker kosmetisk og af nyere dato.

3. *I oldtiden såvel som i nyere tid.* I betragtning af den hieratiske indskrift (se nedenfor) forekommer denne løsning at være den mest attraktive. Det kunne tænkes, at den nyere reparation skyldtes, at lyren allerede var blevet repareret i oldtiden og derfor var mere end sædvanligt skrøbelig.

At lyrens åg er meget skråtstillet har det resultat, at den korte arm er endnu kortere end "normalt". Ifølge museums-kataloget er klangbunden og den nederste stump af arm b original,

men samtidig er den øverste del (åget) af samme slags træ og alder som klangbunden. Der er ingen tvingende grund til at antage, at disse dele ikke stammer fra den oprindelige lyre. Derimod kunne midterstykket af arm b, som Boeser siger, stamme fra en mindre lyre [fig. 8]. Det åbner mulighed for, at den korte arm oprindeligt var længere, og at åget sad mere parallelt. I så fald kunne Hays første skitse være korrekt og gengive lyren, som den så ud, da Piccinini først fandt den.

Der er tegn på, at lyren kunne have været godt brugt allerede i oldtiden, og at den derfor var så skrøbelig, at den kunne have været repareret allerede dengang og måske på det tidspunkt have fået udskiftet sin arm f, som består af to forskellige slags træ. Det viser sig nemlig, at indskriften slet ikke er samtidig med selve lyrens formodede fremstillingsdato i det 18. dynasti.

En uventet indskrift

Osings arbejde med teksten gav overraskende resultater, både mht dens indhold og dens date-

ring. Teksten er intet mindre end et hidtil ukendt digt. En sådan tilføjelse til den ægyptiske litteratur er særdeles kærkommen. Det lyder som følger:

I, der er salvet med *ibr*-salve,
gamle og unge!
Hold en fest!
Kom! Tilbring en skøn dag
og forsøm den ikke!
Livet bringes ikke tilbage.
Kys meget – to gange, to gange, tre gange!
Hold en fest!
Kys meget – to gange, to gange, tre gange!

Digtet knytter sig emnemæssigt til det, vi i den ægyptiske lyrik kender som "harpespillerens sang", hvoraf der findes to versioner: den der lovpriser livet efter døden, og den, der opfordrer til at nyde livet, parfumere sig med salve og nyde elskovens time, for med døden er det lykkelige liv på jorden slut. Sådanne sange blev nedfældet på papyrus eller på gravens vægge, for uanset den ene eller den anden holdning var døden en faktor, men ikke kunne komme udenom. At digte også blev fremført for de levende er der er endegyldigt bevis for i en efterskrift på en papyrusrulle med en digtcyklus om kærlighed. Den blev nemlig fremført af sangerinden "Tashere fra borgmesterbørnenes musikværelse".

Hvis var lyren?

Teksten, der i så høj grad læner sig op ad Nye Riges digtekunst, er dog ikke nedskrevet på dette tidspunkt, for mindre særheder i retskrivningen peger på, at skriveren har lært sit håndværk i den ptolemæiske periode mere end 1000 år senere. Teksten er skrevet således at linierne ligger vandret, når lyren holdes med strengene vandret som i 18. dynasti. Interessant nok blev en lyre i Sentiden og græsk-romersk tid holdt med strengene på skrå eller næsten lodret.

Bortset fra Amarna-tiden er det i 18. dynasti udelukkende kvinder, der ses med denne lyre. To af de lyrer, der stammer fra Deir el-Medina, blev dog fundet i en mands grav, og der synes generelt ikke at have været megen kønsdiskrimination mht musikinstrumenter. I betragtning af at der kun er ganske få mulige eksempler på, at kvinder har kunnet læse og skrive, er det nok nærliggende at forestille sig, at indskriften på lyren er skrevet af en mand. Skriftens orientering kunne nok tyde på,

at den der skrev den, har haft forstand på, hvordan instrumentet skulle holdes, og at vedkommende har ladet sig inspirere af et af gravmalerierne. Den står på bagsiden af instrumentet, således at musikeren rent faktisk har kunnet støtte sig til den skrevne tekst, mens han spillede og foredrog digtet.

I græsk-romersk tid boede der stadig mennesker på vestbredden af floden i Theben. Der blev bygget et tempel til Hathor i Deir el-Medina, og den sidste begravelse med væsentligt gravudstyr blev foretaget i romertiden. Vi kan foreslå os, at en af disse indbyggere i Theben faldt over en urørt grav fra 18. dynasti, hvor der bl. a. lå en lyre. Måske han selv var musiker, måske han kendte en, der var det. Lyren blev afprøvet, knækkede, blev repareret, fik måske nye strenge og fik en indskrift med et digt, der var gået fra mund til øre gennem generationer. Måske var det blevet gemt på en papyrusrulle. Der findes andre eksempler på, at Nye Riges lyrik blev støvet af i langt senere tid: "Gid jeg var..." digtene har en meget tæt parallel i et digt, nedskrevet på græsk og fundet i Ægypten. Omkring 1200 f. Kr. sang de: "Gid jeg var hendes vaskemand/ blot i en enkelt måned./ Da ville jeg blomstre ved at tage hendes kjole på/ og være tæt på hendes krop./ Jeg ville vaske salven af hendes tøj/ og tørre min krop i hendes kjole." I det 6. årh. f. Kr. sang de på græsk: "Gid jeg var din klædning/ så at du altid ville bære mig./ Gid jeg var vandet, der vasker din krop./ Gid jeg var salven, åh kvinde/ at jeg kunne salve dig."⁷

Måske vores digter er blevet begravet med sit instrument i en af de massebegravelser, der er fundet mange eksempler på i den thebanske nekropol. Her kan den næsten to tusind år senere være fundet af Piccinini, der har taget lyren med hjem og først vist den til Hay. Da den på ny gik itu, er den blevet repareret med salg for øje, hvorefter både Hay og Wilkinson har tegnet den.

Lyren i Leiden er ikke udstillet for tiden. Mindst en af de afbildede lyrer har lige så lange arme som i Hays skitse [fig. 9]. En kopi af den eksisterende lyre, udført i 1980, har været i fjernsynet, idet den i efteråret 2003 var med i en BBC-udsendelse om musik i biblen.⁸ Ad anden vej ved vi, at Davids harpe var en lyre.

Fig. 9 Lyre fra TT 318. Dette er en tegning af Wilkinson (*Man-ners & Customs*, ed. Birch i (no. 242,2)). Graven er i 2003 udgivet af Waseda University. Maleriet er nu noget ødelagt, men Wilkinsons angivelser af lyrens proportioner synes at være nogenlunde korrekte.

Litteratur

L. Manniche, *Music and Musicians in Ancient Egypt*, London 1991.

Noter

* Tak til Elin Rand Nielsen for forsøg med at rekonstruere Leiden-lyren.

- 1 Dette er den samme Nakht, fra hvis grav der findes tre fragmenter af vægmaleri i Glyptoteket.
- 2 MSS 29816, 193 verso.
- 3 Resultatet af arbejdet med denne lyre blev fremlagt ved en "music workshop" på den 4. internationale arkæologiske kongres i Berlin i april 2004. Jeg skylder Jürgen Osing tak for tilladelse til at præsentere hans oversættelse og datering af teksten både på kongressen og her i Papyrus. Ligeledes takker jeg Dr M. Raven fra museet i Leiden for tilladelse til at publicere lyren. En artikel med alle referencer vil blive offentliggjort andetsteds.
- 4 MSS 29816, 187 verso.
- 5 P. A. A. Boeser, *Beschrijving van de Egyptische Verzameling in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, s'-Gravenhage 1910, III, no. 69, s. 7-8, fig. 18 pl. XXII. Jeg er Birte Schoen og M. Raven tak skyldig for hjælp med oversættelsen fra hollandsk.
- 6 Hays løse ark er blevet føjet sammen og nummereret på et senere tidspunkt, og ud fra manuskriptet alene er det strengt taget ikke muligt at sige, hvilken tegning, han udførte først.
- 7 Se L. Manniche, *Sexual Life in Ancient Egypt*, London 1987/1997, s. 91 m. henvisninger.
- 8 Tak til Bo Lawergren i New York, der byggede kopien, for denne oplysning.

På klods i det gamle Ægypten

*Emnet “lån og kredit”
var lige så aktuelt i det
gamle Ægypten som
det er i vore dage.*

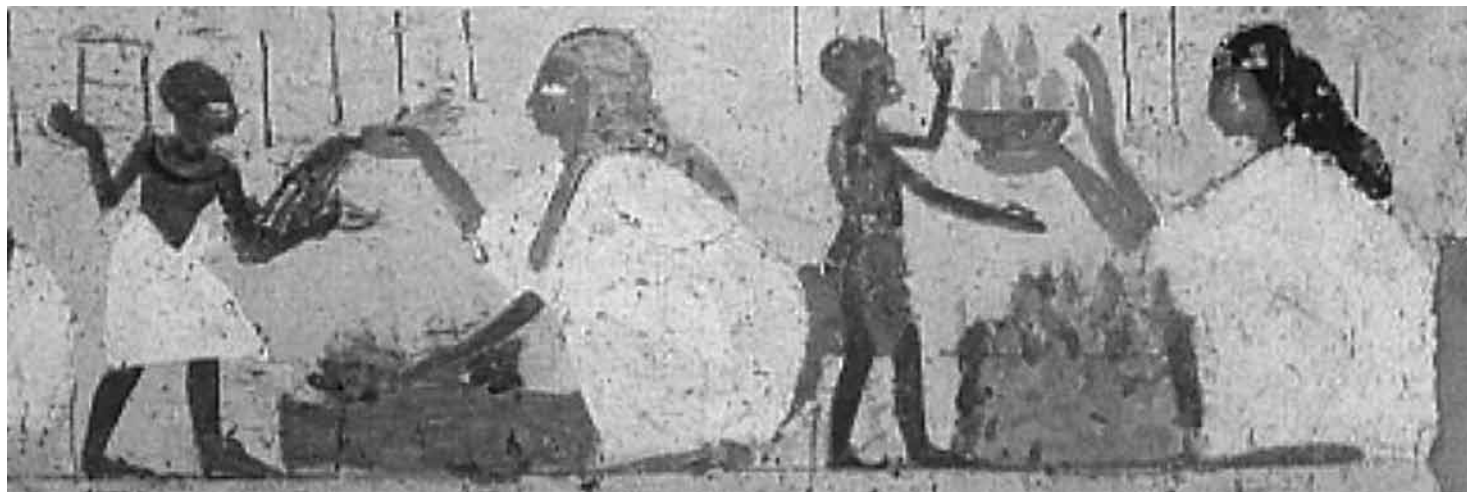

Fig. 1 Scene fra
et thebansk mar-
ked (TT 54). Her
er der foregået
mange lånetrans-
aktioner. (Foto
LM.)

Henriette Koefoed

Kornlån og ideen om maat

Gensidig hjælp var et uhyre udbredt fænomen i Ægypten, idet det også var inkluderet i det universelle begreb *maat*. Meget groft kan maat oversættes med “universel retfærdighed” eller “altomfattende orden”. På denne måde omfattede maat også kornlån (på ægyptisk *ṯ3b.t*) som en del af den ægyptiske embedsmands forpligtelser overfor sine sultne underordnede. Der findes fire referencer til sådanne kornlån og gældseftergivelse i selvbiografiske indskrifter fra Øvreægypten i det sene Gamle Rige og tidlige Mellemste Rige. Det tidligste eksempel forefindes i Pepinefers biografi, en nomark (guvernør) i Edfu under Merenra (ca. 2225 f. Kr.):

*Jeg gav brød til den sultne og tøj til den
nøgne. Til dem som jeg fandt i dette nome gav*

*jeg beholdere med mælk. Jeg afmålte korn fra
Øvreægypten fra min ejendom til den sultne,
som jeg fandt i mit nome. Hvis nogen mand
jeg fandt i dette nome havde et kornlån fra en
anden imod sig, da var jeg den som betalte
det til dets ejer (dvs. udlåneren) fra min ejen-
dom.¹*

Pepinefer anbragte denne tekst sammen med sine generelle forpligtelser om at brødføde de sultne i sit nome. Indfrielse af et udestående lån var på denne måde indbefattet i disse forpligtelser. Kornlån blev også betragtet som en dyd i Første Mellemtid. To muligvis samtidige selvbiografier understreger ligeledes denne pointe. På en stèle for embedsmanden Hekaib står der skrevet:

*Jeg gav brød til den sultne og tøj til den
nøgne. Jeg talte ikke imod de store. Jeg gav
lindring til de små. Jeg gav kornlån til øvre-*

ægyptere(?) bestående af byg fra Øvreægypten fra dette nordlige distrikt. Jeg gav olie til nomet el-Kab, efter at min by var blevet tilfredsstillet.²

Central redistribution?

Ankhtifi, nomarken i Moalla (lidt syd for Luxor) bruger de samme ord: “Jeg gav et kornlån til øvreægyptere(?) bestående af byg fra Øvreægypten fra dette nordlige distrikt.”³ I begge tilfælde tyder ordvalget på, at disse tekster er faste formularer, men teksterne antyder også, at selv i stærkt idealiserede forhold var højtstående embedsmænd forpligtet til at give kornlån til folk af lavere status. [Fig. 2]

Sådanne lån finder man typisk i et samfund med såkaldt “redistributiv økonomi”.⁴ Groft skitseret fungerer en redistributiv økonomi ved, at alle værdier (varer, goder, fødevarer, etc.) bevæger sig fra samfundets periferi ind mod centrum. Herfra bliver alt dernæst redistribueret, fordelt videre til folk i henhold til klasse eller social position.

Et andet bevis for kornlån er fundet på Henenus stele.⁵ Det fremgår af denne tekst, at den centrale regering havde påtaget sig ansvaret for administrationen af sådanne lån, da Ægypten var blevet genforenet i det 11. dynasti (ca. 2134-1998 f. Kr.). Denne selvbiografiske stele for den “store forvalter af hele landet” og “kongens sande ven” er dog meget fragmentarisk. Udsagnet vedrørende hvad der synes at kunne være et gængs kornlån findes i listen over Henenus pligter, hvilket tyder på, at det faktiske arbejde vedrørende administration af kornlån er tilfaldet ham. I denne kontekst er denne pligt altså ikke længere en dyd eller et aspekt af maat, bortset fra at det indirekte stadig blev anset som maat at udføre sine pligter korrekt. I dette tilfælde bliver korn-

lån udstedt fra en central lokalitet i stedet for på lokalt niveau.

Flere eksempler findes i en pessimistisk litterær tekst kendt som “The Admonitions of an Egyptian Sage” (En ægyptisk vismands forskrifter).⁶ Her taler en mand om det forfald, der hersker på hans tid, og han nævner de ændringer i den sociale status, som mange mennesker oplever. “Se, den som intet korn havde, er nu ejer af kornkamrene, imens han, som førhen måtte tage kornlån, nu er den som giver det”. Sammen med udsagnene på de førnævnte selvbiografiske steler tyder denne tekst på, at ikke blot var kornlån en integreret del af maat, men også at de sædvanligvis blev givet af individer med en overordnet rang i forhold til folk, der var dem socioøkonomisk underordnede.

Det er her at de økonomiske aspekter får teksterne til at træde i karakter. Man kan ved hjælp af disse dokumenter ikke blot anskue den økonomiske situation i det gamle Ægypten, men den sociale struktur kommer også til udtryk på denne måde. Ganske givet hersker der et vist ele-

Fig. 2 En beboer i Deir el-Medina. Fra E. Brunner-Traut, *Egyptian Artists' Sketches*, Istanbul 1979, fig. 14.

Fig. 3 Skålen fra Qaw

ment af “adel forpligter” i disse relationer, men tydeligvis er denne udveksling af midler ikke en transaktion imellem ligemænd. For at man kan tale om “generel reciprocitet” (gensidighed) må der nødvendigvis være en nogenlunde lighed imellem de implicerede parter. Visse forskere hævder at redistribution kan anskues som “reciprocitet baseret netop på forskellen i folks social-politiske status”.⁷ Dette er dog en noget uhen-sigtsmæssig anskuelse, da det er tvivlsomt om (f.eks.) de bønder, der stod for langt størstedelen af bidraget til alt hvad der blev redistribueret, rent faktisk fik noget igen. De bidrog ganske vist til templernes ofringer, og derved solens opståen hver morgen, men de modtog sjældent noget materielt.⁸

Lån og de døde

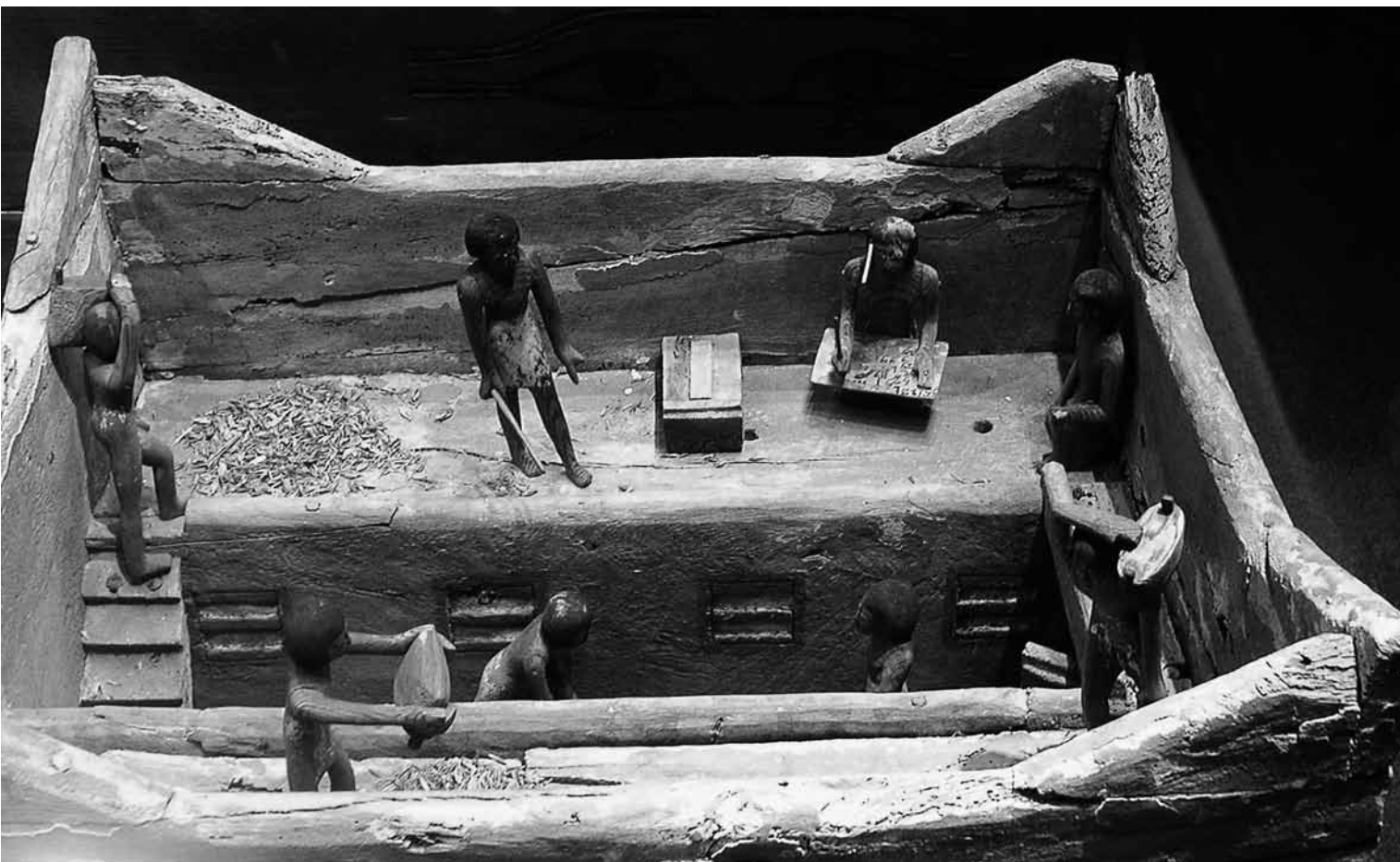
Private mennesker lånte også hinanden korn. Dette skete formodentlig på en reciprocitetsbasis, men vi kan ikke umiddelbart gå ud fra, at det altid fungerede gnidningsfrit, selvom det i teorien skulle fungere begge veje. Et godt eksempel er en skål fra Qaw fundet i grav nummer 7695. [Fig. 3] Skålen blev fundet bag ved den afdødes hoved nær væggen. Udgraveren var ikke i stand til at

afgøre, om den forseglede grav havde været gen-åbnet for at placere skålen derinde, eller om den var en del af det oprindelige gravudstyr. På indersiden af skålen står der to breve til de afdøde i graven. Det første brev er adresseret til afsenderens far og det andet er til hans mor, selvom man kun fandt de fysiske rester af faderen i graven. Begge breve er skrevet af Shepsi, som beklager sig over sin bror Sobekhotep. I brevet til faderen nævner Shepsi et udestående lån. Selvom A. H. Gardiner, der først oversatte denne tekst, ikke tillagde dette lån den store betydning i forholdet mellem de to brødre, så ser det alligevel ud som om den manglende tilbagebetaling af dette lån muligvis har været skyld i, at Shepsi mistede sin landbrugsjord. Shepsi skriver:

*Jeg er blevet skadet [. . .] af min bror (Sobekhotep) [. . .] efter at jeg havde anbragt ham i hans ørkengrav og idet (30 mål?) af øvreægyptisk korn er imod ham som et kornlån (bestående af?) et lændeklæde, tråd(?), 6 mål øvreægyptisk byg, hør, et net(?) og en meket-skål [. . .]*⁹

Mere præcist hvori skaden består bliver ikke uddybet nærmere, men det fremgår dog, at det har noget at gøre med, at Shepsi har mistet sin jord til Henu, søn af Sher (*ibid.*:7-8). Dette tab af jord er muligvis relateret til den uindfrie gæld. Shepsis klagemål går imidlertid på, at på trods af det uindfrie lån og det faktum at Shepsi havde begravet sin bror ordentligt, vedblev denne alligevel med at “skade” ham.

Dette brev viser det interessante fænomen, at de meget omtalte kornlån ikke nødvendigvis blev udmålt i korn. I følge listen i brevet blev “lånets hovedstol” angivet i kornmål, men blev udbetalt i andre faste varer: tekstil, et net, en skål, samt endelig 6 mål byg. Disse varer synes ikke umiddelbart at have nogen forbindelse til et lån på 30 mål øvreægyptisk korn. Dette lån

fandt sted imellem to individer af samme stand og af samme klasse og står derfor i stærk kontrast til de stærkt formaliserede udsagn fra de selvbiografiske steler. Dog bliver det samme ord for “lån” brugt i begge typer tekster. Grunden til at Shepsi overhovedet nævner dette lån i sin klage, kunne meget vel være at han betragtede denne – pligtro – handling som et udtryk for korrekt, broderlig handlemåde og en styrkelse af de familiære bånd. Dette ville give ham et godt grundlag for at klage over broderens stadige “skadelige” adfærd fra det hinsides. På samme måde som han har givet sin bror en god og korrekt begravelse, havde han ligeledes givet ham et kornlån. [Fig. 4]

Embede på klods i Mellemste Rige

Man har fremført det argument, at der i det gamle Ægypten ikke eksisterede en reel distinktion mellem begreberne “lån” og “kredit” – begge var økonomiske arrangementer med en forsinket

tilbagebetaling.¹⁰ Af bevarede dokumenter fra Mellemste Rige har vi Kahun Papyrus II, hvori vi finder et eksempel på handel med et embede, hvor der blev handlet på kredit. Papyrussen indeholder den afdøde *wab*-præsts søn Senebus klage over, at skriveren Yeymaatib købte embedet fra Senebus fader, men på klods, og at betalingen aldrig faldt. Dette på trods af at begge mænd gav fremmøde for den lokale overmyndighed i form af markøversten og dommeren. Her fremlagde Yeymaatib sit bud: “Jeg vil give til dig en *tp* (kapital?) sammen med at bringe alle *w3w3.w* (forpligtelser?) tilhørende dig, hvilket vil få den (dvs. aftalen) til at træde i kraft”. Faderen svor at han accepterede tilbuddet om den fremtidige betaling, hvorpå de begge svor overfor øvrigheden. Nomarken skulle også godkende denne ed, og til sidst blev vidner draget ind i billedet.

De væsentlige kriterier for denne kreditprocedure var først og fremmest, at den var mundtlig, dette på trods af at Ægypten havde været en

Fig. 4 Kornmagasin i Glyptoteket med skriver og opsynsmand. (Foto LM.)

kultur med skrift i mere end tusind år. At sætte sin lid til mundtlige aftaler afspejler i høj grad et samfund, der beror på stærk solidaritet og et meget fast fællesskabsmønster. I langt de fleste tilfælde vil dette system formodentlig have virket til alles tilfredshed, da de siger vi har kendskab til, som oftest kun er skrevet ned, i og med at det er gået galt. Naturligvis bør man være varsom med at fastsætte fortolkninger af den tekniske terminologi for lån og kredit på så spinkelt et tekstmateriale, men selv om ordvalget ændrer sig i tidens løb om end i mindre omfang, så er det de samme strukturer, der ligger til grund for låne- og kreditprocesser senere i Ny Rige.

Fig. 5 En tømmer fra Deir el-Medina, nu i Berlin. (Foto LM.)

Lån og kredit i Ny Rige

To forskellige modeller for lån og kredit ses i Ny Rige. Ved hjælp af den antropologiske model

kaldet reciprocitet har J. Janssen¹¹ understreget vigtigheden af social solidaritet i præmoderne økonomi. Den type af lån, han har studeret, kunne man passende kalde “kredit på åbne vilkår”, siden de ikke har nogen fastlagt tilbagebetalingsdato. B. Menu¹² har isoleret og analyseret en anden type lån, der adskiller sig ved den ed, der sværges når aftalen bliver indgået. Denne type lån kunne man vælge at kalde “fastlagte lån”, da der i disse tilfælde altid var fastlagt en nærmere defineret tilbagebetalingsdato (f.eks. “inden slutningen af Thoths festival”). Janssen og Menu er enige om, at det ikke er muligt at finde nogen beviser for eksistensen af renter på noget tidspunkt i den faraoniske del af Ægyptens historie. Fænomenet “renter” bliver først introduceret under Takeloth II i 22. dynasti (844-819 f. Kr.), da sølv som betalingsmiddel med en egen- gyldig, abstrakt værdi bliver meget mere

udbredt. Hverken Janssen eller Menu har inddraget kornlån (*t3b.t*) eller andre ord, der kan oversættes med “lån”, i deres undersøgelser. Da der er store vanskeligheder forbundet med tydeligt at genkende ord, der kan oversættes med “lån” og “kredit” i de overleverede tekster, de har valgt at benytte, har begge da også nogle metodiske problemer i den forbindelse. Dog er begge i stand til at fremlægge en overbevisende sag vedrørende disse specifikke typer af lån inden for det afgrænsede materiale.

Langt det meste materiale angående private individers økonomi i Nye Rige stammer fra Deir el-Medina. [Fig. 5] Håndværkerne i landsbyen var på statens løn- ningsliste, så man skulle ikke umiddelbart tro, at de havde behov for at låne noget af nogen. Men her viser økonomiske aspek- ter sig igen at reflektere de interne sociale forhold. Man låner nemlig ikke hvad som helst til hvem som helst. Arbejderne var opdelt i to sjak, et for hhv. højre og venstre side af kongegraven, med hver deres parallelle sæt af overordnede. Den mest promi-

Åben kredit

Af teksterne fremgår det, at visse genstande eller fødevarer “er hos” en anden person end ejeren. Disse udsagn finder vi gentaget gang på gang i den samme formular, med den eneste forskel at *m-’* og *m-di* kan veksle:

r rdit rh.tw 3htw A nty m-/m-di B

for at lade dig vide: Genstanden tilhørende A er hos B

r rdit rh.tw p3 hḏ A nty m-/m-di B

for at lade dig vide: Værdien (egtl. sølvet) tilhørende A er hos B

Denne formular tydeliggør, at der ikke er tale om en handel eller anden udveksling af materiel. I handelsnoter bliver salgsobjektet altid beskrevet (i større eller mindre detaljer), hvorpå det specificeres, hvilke andre genstande, der skal indgå i bytte. Her er de pågældende værdier simpelthen, mere eller mindre midlertidigt, placeret i en anden persons varetægt. Et yderst illustrativt eksempel er ostrakon Petrie 51, hvis tekst beskriver den finansielle situation for en vis Amenemone:

Amenemone har lånt 5 kobber-deben og to rudju-kjortler ud til politimester Amenemope; 1 krukke frisk fedt til kornkammerskriveren Amenkhew; (noget ulæseligt) til en anden politimester Amenwahu; dyrt træ til skriveren Hor (skal måske læses Harshire?); dernæst har han lånt emmer, øl, frugt og en måtte ud til nekropolskriveren Hori. Slutteligt har han udlånt fedt, grøntsager, en gedebuk samt en måtte til fru Tawoserets datter Hunero.

Alle de fem personer, Amenemone har udlånt noget til, er omhyggeligt skrevet op med deres respektive titler – lige på nær Hunero, der står nævnt som “datter af...”, hvorimod Amenemone selv ikke figurerer med nogen titel. Dette kan skyldes to ting: enten havde han ikke nogen titel, der var værd at nævne, eller også var dette dokument kun ment som en note til ham selv. Så meget kan vi dog sige: Han var ikke “nekropolskriver” eller “faraos kornkammerskriver”, for disse titler blev kun båret af én person ad gangen. Da begge personer med disse titler er nævnt i dokumentet som modtagere, er denne mulighed altså udelukket. Baseret på B. Davies’ prosopografiske undersøgelse af Deir el-Medina¹⁴

nente embedsmand dokumenteret i de undersøgte tekster var “stedfortræder” (*idnw*) og den lavest rangerende arbejder havde titlen “vandbærer” (*in mw*).

Gavegivning

Der findes ganske mange tekster med “gavelister” fra Deir el-Medina. Disse lister giver navnet på giverne, samt typen og mængden af hvad de bragte med. En enkelt gang er grunden til den festlige lejlighed skrevet øverst på listen, hvori modtagerens navn sjældent er nævnt. Dette kunne tyde på, at det netop var modtagerne der havde nedfældet alle disse lister. De fleste af gaverne var madvarer, hvilket understreger gildets sammenskudsagtige natur. Men hvorfor ville det være nødvendigt at huske, hvem der medbragte hvad? Hvis man følger tanken om reciprocitet, skulle det være for at den gensidige udveksling kunne forblive i balance. De involverede parter var udmærket klar over grunden til al festiviteten, og giveren ville blive noteret for at have bragt mad til festen. I følge principperne om reciprocitet behøvede modtageren kun at vide hvor meget, for at kunne genetablere den sociale- og økonomiske balance senere. Janssen¹³ har udforsket disse transaktioner og deres socio-økonomisk natur. I denne undersøgelse spiller udtrykket *nty m-di* eller *nty m-’* (“som er hos”) en vigtig rolle. Ud fra meget få variationer er Janssen i stand til at etablere en fast frase, en formel, således at vi kan komme med en typologisk klassifikation af disse bestemte typer lån.

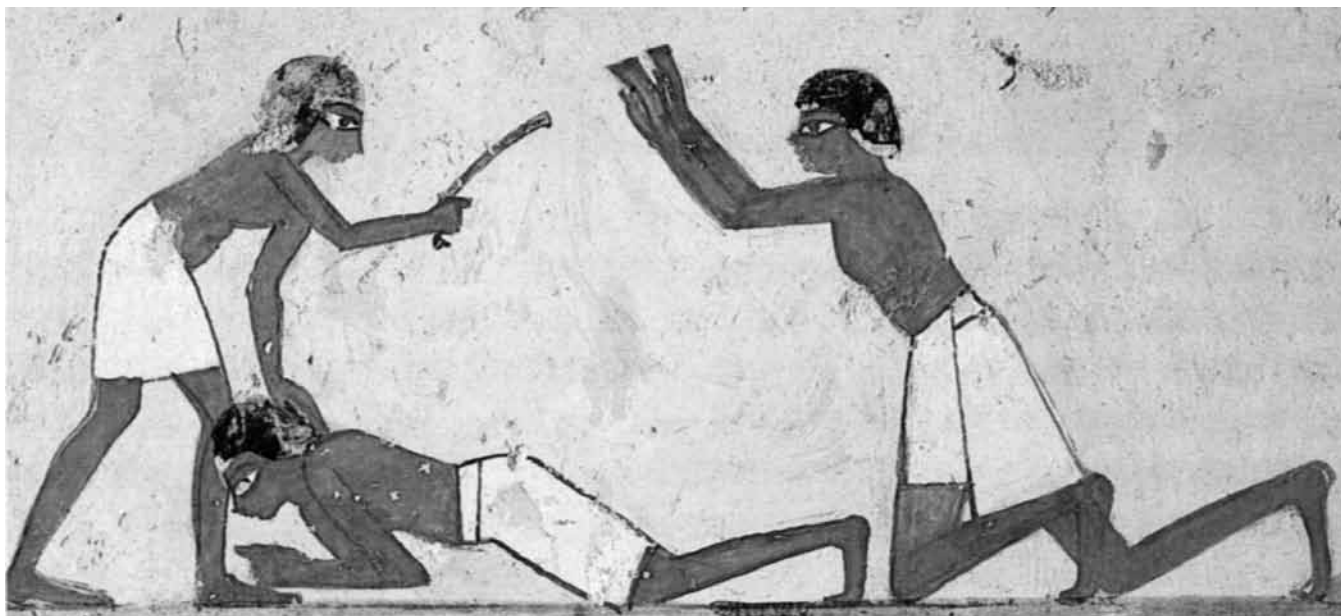

Fig. 6 Afstraffelse i 18. dynasti i TT 69 (en lignende situation fra Gamle Rige kan ses i Glyptotekets ÆIN 940 – pt i magasin). Fra E. Strouhal, *Life in Ancient Egypt*, Cambridge 1992, fig. 101.

vil det være rimeligt at foreslå, at Amenemone var arbejdsmand. Denne tekst nævner ikke nogen tilbagebetalingsdato eller brugen af strafrenter.

Faste lån

Det gør man derimod i en serie af andre tekster, nemlig de lån man kan kalde “fastlagte lån”. Menu og Bleiberg har fastslået, at langt fra alle lån i Deir el-Medina var “kredit på åbne vilkår”. Det gælder for eksempel i teksten på ostrakon DeM 57. Her finder vi en mand ved navn Pentaweret, som stod i gæld til “stedfortræder” Hay. Pentaweret måtte sværge en ed på at acceptere konsekvenserne, hvis han ikke betalte: “Hvis jeg ikke <betaler tilbage>, (så skal) hans værdier, som er hos mig *nty m-di=f¹⁵* blive konfiskeret”. Et andet grumt eksempel er teksten fra ostrakon Berlin 10655, hvor arbejderen Amenemope gerårder i stor uoverensstemmelse med vandbæreren Penniut på grund af et lån på 20 deben. Foran formanden for sjakket Khonsu og skriveren Amennahkt blev Penniut nødt til at sværge (ved Farao, liv, lykke, sundhed), at hvis han ikke havde tilbagebetalt de 20 kobber-deben inden den sidste dag i den tredje måned af *shemu*, så ville han, Penniut, blive tildelt 100 stokkeslag, og hans gæld til Amenemope ville blive fordoblet.

[Fig. 6]

I begge tilfælde er låntageren af betydelig lavere rang end den person, de har lånt af. Tydeligvis fik forskellige individer meget forskellige betingelser vedrørende deres lån. Folk udefra, såsom politifolk og kornkammerskriveren, blev mødt med en anden attitude og fik ganske givet lov at strække betingelserne en smule længere end andre. Dog var der tilsyneladende også stor forskel på folk internt i Deir el-Medina, hvor vi ser en stor variation i lånets krav & betingelser. Visse personer kunne modtage store mængder fødevarer og genstande som “gaver” uden nogen yderligere betingelser, hvorimod andre blev nødt til at underkaste sig fastlagte vilkår med fast tilbagebetalingsdato og hårde økonomiske og fysiske straffe, hvis de ikke betalte til tiden. Sidstnævnte sager er typisk dem vi finder nedskrevet i landsbyens lokale retsråd (*knbt*).

Konklusion

Nærværende forfatter mener ved hjælp af ovenstående materiale at der er god grund til at fremsætte følgende standpunkter:

Det er muligt at identificere ikke én type (Menu og Janssen antager hver én), heller ikke to typer lån (som Bleiberg antager), men tre forskellige typer af økonomiske foranstaltninger med forsinket tilbagebetaling – altså en form for kredit.

De tre typer kan klassificeres således:

- 1) gavegivning
- 2) kredit på åbne vilkår
- 3) fastlagte lån

1) I tilfældene med den såkaldte gavegivning forekommer både giver og modtager at være jævnbyrdige i henhold til social status eller at være så nært knyttet på anden måde, at de betragter hinanden som ligemænd. Både mænd og kvinder figurerer i disse gavelister. Denne del af systemet er tydeligvis baseret på ren reciprocitet, og udvekslingen sker ofte ved festlige lejligheder.

2) Ved en grundig sammentælling kan vi se et mønster tage form vedrørende "kredit på åbne vilkår". Parterne har en mærkbar differentieret status. Som jeg ser det, er det symptomatisk, at alle individerne i de undersøgte tekster har en lavere titel, eller ingen, i forhold til de personer, de låner til. Titelløse eller arbejdsmænd låner ud til opsynsmænd, tømrere, politifolk og i et enkelt tilfælde til en Amonsangerinde. Hvorvidt disse kreditter blev givet i håb om, at udlåneren kunne fremme sin sociale mobilitet eller sine jobmuligheder, skal jeg lade stå åbent for fremtidig debat.

3) Sagerne med "fastlagte lån" beviser sandelig, at ikke alle lån eller kreditter blev givet på basis af reciprocitet eller ren altruisme. I disse tilfælde er udlånerens status lidt eller meget højere end debtors. Debitor måtte sværge en ed, de kontraktmæssige detaljer blev skrevet ned i nærvær af de lokale myndigheder, og skulle debitor svigte en tilbagebetaling, ville han blive udsat for afmålt straf. Hovedparten af denne type tekster handler typisk om lån til det lavere personale (*rmt smḏ*) som tog vare på de daglige forsyninger til Deir el-Medina.

At der eksisterede et socialt hierarki i det gamle Ægypten er ikke noget nyhed, for dette bekræftes både af tekstlige og arkæologiske kilder. Det interessante ved det gennemgåede materiale er imidlertid, at antallet af modeller mere end antyder, at det ikke er nok med én økonomisk model for det gamle Ægypten. Specielt ikke inden for den snævre lokalitet Deir el-Medina. Det er tvivlsomt, hvorvidt beboerne i landsbyen udelukkende brugte en økonomisk udveksling baseret på ren reciprocitet. Det forekommer som

en mulighed, at individer kunne give sig selv en position i samfundet via økonomiske arrangementer, ikke kun ved handel på flodbredden, men i høj grad også qua *hvem* man valgte at være reciprocal med, så at sige. På denne måde kan vi danne os et overblik over, hvorledes ægypterne klassificerede sig selv, deres naboer samt deres arbejdskolleger. Hvis vi kan vise, hvem der anser sig selv for at være ligemand med hvem, kan vi muligvis også spore eventuelle faglige grupper sammenhold. Dette vil være målet for en ny undersøgelse.

Litteratur

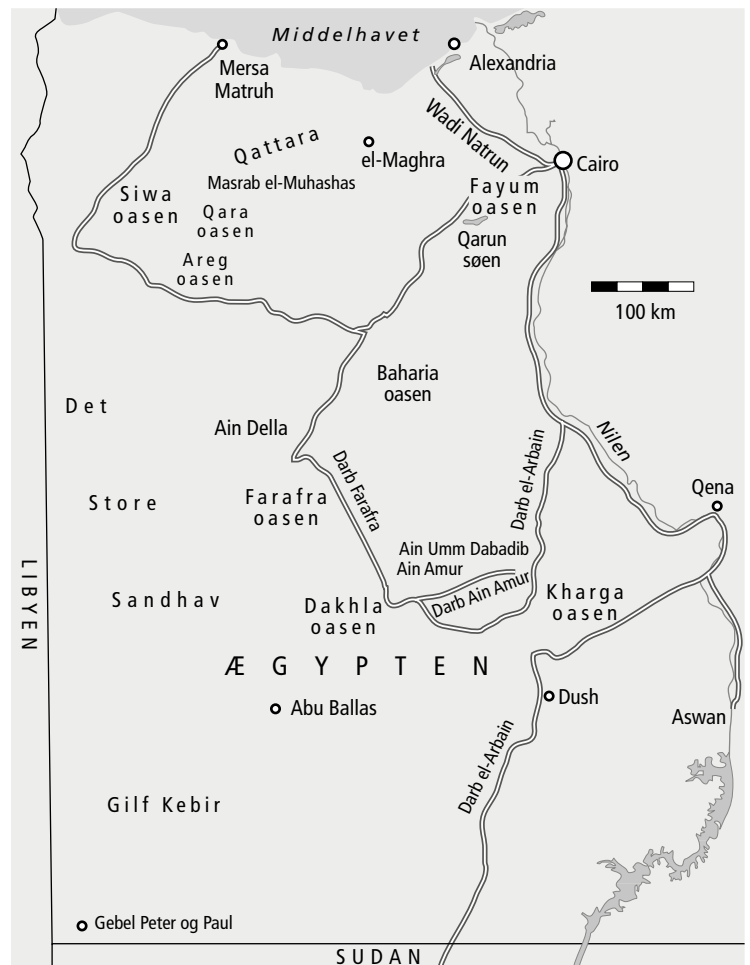
Janssen, J. J., 'Debt and Credit in the New Kingdom' i *Journal of Egyptian Archaeology* 80, 1994, s. 129-136.

Noter

- 1 Vandier, J. 1936 *La famine dans l'Égypte ancienne*, Cairo 1936, s. 100.
- 2 Polotsky, H. J., 'The Stela of Heka-Yeb', i *Journal of Egyptian Archaeology* 16, 1930 s.194-199, pl. XXIX; Vandier s.105; Menu, B., "Le prêt en droit Égyptien ancien. Recherches sur l'histoire juridique économique et société de l'ancienne Égypte", Versailles 1982, s. 227.
- 3 Vandier s. 105.
- 4 Se også Polanyi, *The Livelyhood of Man*, New York, 1977 for generel redistribution og Bleiberg, E., 'The Economy in Ancient Egypt' in Baines, Beckman, Robinson (eds.) *Civilizations of the Ancient Near East* 1995, vol. III pp. 1373-1386 for redistribution i Ægypten.
- 5 Hayes, W. C., 'Career of the great steward Henenu under Nebhepetre Mentuhotpe' i *Journal of Egyptian Archaeology* 35, 1949, s. 48 pl. IV.
- 6 Pap.Leiden 344: Gardiner, A. H., *The admonitions of an Egyptian Sage from a hieratic papyrus in Leiden (Pap. Leiden 344 recto)* Leipzig 1909; van Seters, J., 'A date for the "Admonitions" in the Second Intermediate Period' i *Journal of Egyptian Archaeology* 50, 1964, s. 13; Fecht, G., *Der Vorwurf an Gott in dem "Manworten des Ipuwer"* (Pap. Leiden I 344, recto, 11,11-13,8; 15,13-17,3) zur geistigen Krise der ersten Zwischenzeit und ihrer Bewältigung, Heidelberg 1972; Barta, W., 'Das Gespräch des Ipuwer mit dem Schöpfergott' SAK 1, 1974, s. 21.
- 7 se Bleiberg, *op. cit.*
- 8 Caminos, R. 'Peasants' in Donadoni (ed.) *The Egyptians*, Chicago/London 1997, s. 1-30.
- 9 Gardiner, A. H. and K. Sethe 1928 *Egyptian Letters to the Dead, mainly from the Old and Middle Kingdom/copied, translated and ed. by Alan H Gardiner and Kurt Sethe* London 1928, s. 3-6, pl. IIA.
- 10 Menu, *op. cit.*
- 11 Janssen, J. J., "On Prices and Wages in Ancient Egypt" *Altorientalische Forschungen* 15, 1988, s. 10-35.
- 12 Menu *op. cit.* *Recherches sur l'histoire juridique, économique et sociale de l'ancienne Égypte*, Cairo 1997.
- 13 Janssen, J. J., 'Gift-giving in Ancient Egypt as an Economic Feature' i *Journal of Egyptian Archaeology* 68 1982, s.253-258.
- 14 Davies, B., *Who's who at Deir el-Medina: a prosopographic study of the royal workmen's community*, Leiden 1999.
- 15 Suffikspronominet *f* ("ham") skal oversættes i 1. person singularis ("mig"), da han refererer til sig selv.

At rejse med firhjulstrækker i Ægyptens vestlige ørken

Der er et netværk af karavaneruter gennem ørkenen. Ruter, som i de fleste tilfælde har været brugt et par tusind år, siden kamelen blev indført i landet. En del af disse karavaneruter er farbare med firehjuls-trækkere, men andre er forbeholdt kamelerne.

Christian Tilly

Den vestlige ørken [Fig. 1] udgør ca. 700.000 km² eller 70% af Ægyptens samlede areal. Til gengæld bor der ikke mange mennesker. Afstande, arealer og indbyggertal er usikre i Ægypten og varierer alt efter kilderne. En sækning er et afgrænset område i ørkenen 200-300 meter lave end det omliggende ørkenplateau. Sænkningerne er helt eller delvis afgrænset af stejle klippeskråninger, der er opbygget af lag af kalksten. De otte største og vigtigste sænkninger er vist i skemaet på side 31.

Sænkningerne udgør således kun 5% af ørkenens samlede areal, og de beboede områder (oaserne) kun en meget lille del af sænkningerne. Danida opgør det beboede område for hele Ægypten til

ca. 55.000 km². Her bor ca. 70 millioner indbyggere. Til sammenligning er Danmarks areal ca. 44.000 km² med ca. 5 millioner indbyggere. Antallet af indbyggere i den vestlige ørken ekskl. Fayum overstiger næppe 200.000.

Denne artikel bygger på iagttagelser fra fire rejser i den vestlige ørken. I artiklen er fremhævet steder, som kun kan nås med firhjulstrækkere, mens let tilgængelige steder af pladshensyn kun omtales med supplerende bemærkninger.

Historisk geologi

Den geologiske udvikling er kompliceret, og processen er langvarig. Således var den vestlige ørken i mere end 400 millioner år i perioder af forskellig varighed dækket af hav, til havet trak sig tilbage for 55 millioner år siden. Havet har

Fig. 1 Kortsnit over den vestlige ørken.

Fig. 2 Qattara. Brønd.

Fig. 3 Qattara. Qara en ørnerede på toppen af klippen.

efterladt et flere hundrede meter tykt lag af kridtfløjter, og der er rige forekomster af marine fossiler, samt lag med fossiler af dinosaurer, pattedyr og fugle fra de mellemliggende tørre perioder.

Der har været mange teorier om, hvornår og hvordan sænkningerne blev dannet. Den nyeste teori er, at de er forårsaget af et samspil af en række geologiske fænomener i Tertiærtiden, for ca. 40 til 6 millioner år siden:

Forskerne fastholder en gammel teori om sammenstyrtning af hulrum i undergrunden, hvor kridtlagene er opløst af vand i perioder med regn. Denne virkning forstærkes af underjordiske vandløbs udvaskning af kridtlagene. Landhævninger i bjergene ved Rødehavet og ved bjergmassivet Gilf Kebir var grundlaget for dannelsen af en ny flod Gilf-floden, som afvandede en stor del af Ægypten, idet det var den eneste større flod i landet. Nilen eksisterede endnu ikke. Gilf-floden begyndte ved Rødehavet og bevægede sig i en bue mod vest til Gilf Kebir, hvor Det Store Sandhav nu befinder sig. Derfra løb den mod nord til udløb i havet, der hvor Siwa nu er beliggende. Kystlinien var dengang meget sydligere end i vore dage. Flodens hældning blev efterhånden mindre og mindre med deraf følgende lavere gennemløbshastighed. Resultatet blev, at floden sandede til og aflejrede store mængder af sand og andre sedimenter, hvilket antagelig

var en medvirkende årsag til dannelsen af Det Store Sandhav og erosion af kløften, hvor flodlejet befandt sig.

Yderligere landhævninger ved Rødehavet og deraf større vandmængder var den direkte årsag til dannelsen af en ny flod, Qena-floden. På grund af ørkenplateauets niveau mod nord blev Qena-floden tvunget mod syd et stykke øst for Gilf Kebir og videre ned i Afrika. Begge disse floder antages at have medvirket til borterosion af kalkstenslagene, hvor sænkningerne nu befinder sig. Fra jorden er der ingen synlige tegn på tilstedeværelsen af et flodleje, men satellit-målinger i 1992 har vist, at der under sandmasserne i

	Areal i km²	Laveste punkt i m over/under havet
Baharia	1.800	+ 113
Dakhla	410	+ 100
Farafra	10.000	+ 100
Fayum	1.700	- 53
Kharga	3.000	- 18
Qattara	19.500	- 133
Siwa	750	- 17
Wadi Natrun	100	- 23
I alt	37.260	

Fig. 7 Farafra.

Fig. 4 Areg. Nedkørsel ad en klippeskrænt.

Fig. 5 Areg-sænkningen.

Fig. 6 Det store Sandhav. Bil trækkes fri.

Det Store Sandhav gemmer sig både flodleje og wadier, hvor vandet fra bjergene blev ført op til Middelhavet.

Qena-floden blev senere afløst af Nilen gennem flere faser, idet der var forøget nedbør over bjergene ved Rødehavet og en yderligere landhævning af disse bjerge. Som konsekvens af det blev en del af Qena-flodens vandføring overtaget af Nilen. Landhævninger i det nuværende Sudan skabte tillige nye vandløb mod nord, som løb sammen med Nilen. Kombinationen af disse faktorer fik floden til at skifte retning, så den løb mod nord, som man kender Nilen i dag. Det senere tørre klima var årsag til, at de sidste rester af Gilf-floden og Qena-floden forsvandt. Siden har vinderosion formentlig været den direkte årsag til dannelsen af de fritstående kridtklipper, man ser overalt i sænkningerne.

Der er rigeligt med vand i undergrunden under den vestlige ørken, og de vandførende lag stam-

mer antagelig fra det indre af Afrika. Det er ikke tilfældigt, at de beboede områder er at finde i sænkningerne, hvor der er kortere ned til de vandførende lag. Geologerne er dog uenige om hvor store vandreserverne er. Der findes formentlig et par tusind brønde eller kilder, hvis nærmeste omgivelser kan kaldes oaser.

Store dele af den vestlige ørken har i perioder været savanne med træer og et dyreliv, som kan sammenlignes med Østafrika i dag. Den sidste periode sluttede umiddelbart før dynastisk tid. Herom vidner forhistoriske klippemalerier mange steder, mest i det sydvestlige hjørne af ørkenen. Det er også tankevækkende, at mange grave er dekoreret med kæledyr i form af aber, antiloper og andre eksotiske dyr, og det er nærliggende at formode, at de ikke er importeret fra det indre af Afrika, men at de faktisk har levet i Ægypten.

Gennem ørkenen og de store sænkninger: Wadi Natrun, Qattara, Siwa, Areg og Fayum

Det var i Wadi Natrun, at de gamle ægyptere hentede natronsalte til balsamering af de afdøde.

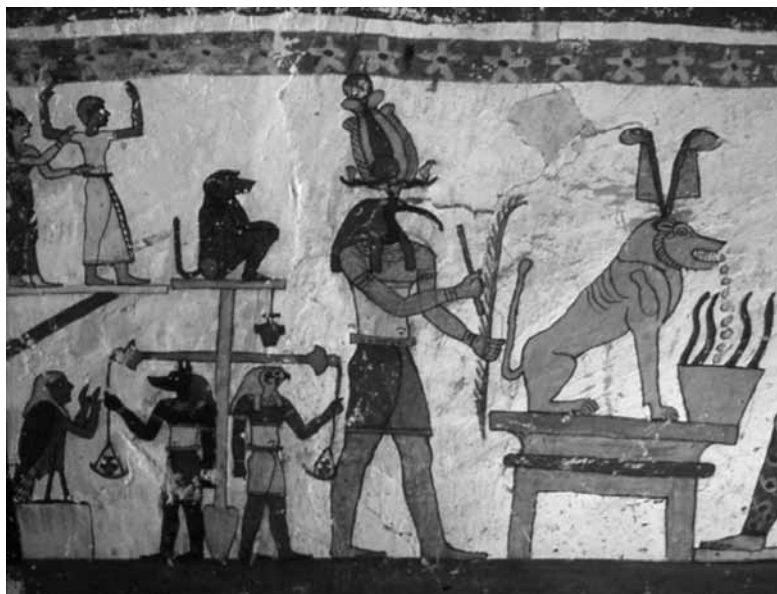

Fig. 8 Dakhla. Petosiris' grav.
Vægtscenen.

Fig. 9 Dakhla. Petosiris' grav.
Væg med overvejende græsk/
romersk billedstil.

Her ligger fire koptiske klostre, Deir el-Baramus, Deir Abu-Maqar, Deir Anba Bishoi og Deir es-Surian, hvoraf det ældste er fra 330 e. Kr. De er alle beskyttet af to meter tykke mure af en højde på 10-14 meter. Det var tidligere en nødvendighed som beskyttelse mod angreb af røveriske beduinstammer. Det er som regel muligt for rejssende at besøge alle fire klostre.

Godt 100 km vest for Wadi Natrun ligger Qattara-sænkningen. Ved dens østlige hjørne ligger el-Maghra, hvor man finder særlig mange eksempler på forstenet træ, som vidner om fortidens grønne perioder. Herfra strækker sig mod vest Masrab el-Muhashas, som kun er farbar med firehjuls-trækkere. Qattara-sænkningen var med sine saltsumpe og steder med kviksand under 2. Verdenskrig en effektiv barriere for begge krigsførende parter. De var tvunget til at føre krigen på det smalle stykke land mellem Qattara og Middelhavet. Kanten af de nordlige klippeskrænter var desuden stærkt mineret og er det stadig. Der er helt øde bortset fra et enkelt telt med et par beduiner og deres kameler. Der findes enkelte brønde, men de er tilsyneladende

uanvendelige på grund af et stigende saltindhold [Fig. 2]. Qara er en ensomt beliggende landsby i den vestlige ende af sænkningen med ca. 150 indbyggere. Den gamle bydel ligger som en ørne-rede på toppen af en klippe [Fig. 3] og er nu i ruiner efter skybrud. Det sædvanlige byggemateriale er ubrændte lersten. Der er ingen veje til Qara.

Nærmest Qattara ligger Siwa-sænkningen. Her findes bl.a. dekorerede grave på Gebel el-Mawta, hvoraf nogle er fra ptolemæisk og romersk tid. De er interessante, fordi man kan begynde at fornemme overgangen til hellenistisk billedstil. Kleopatras bad med behageligt køligt badevand blev allerede omtalt af Herodot (IV 181) under navnet Solens Kilde.

Syd for Siwa og Qattara ligger en af de mindre sænkninger i den vestlige ørken, Areg-sænkningen. Den er et af de mest naturskønne områder i den vestlige ørken med en krævende nedkørsel ad klippeskrænterne, før man når bunden af sænkningen [Fig. 4]. De hvide tårne af kridt er fyldt

med marine fossiler, blandt andet mange søpindsvin (plesiolampas) fra Eocæn-tiden for ca. 55 millioner år siden [Fig. 5]. Der findes udhuggede klippegrave, hvoraf nogle er sparsomt dekoreret. Areg-sænkningen er ubeboet.

Fra Areg-sænkningen kan man krydse gennem et hjørne af Det Store Sandhav, hvor sandmasserne når en højde af 150 meter [Fig. 6]. Målet er Ain Della, hvor der i dag kun findes en militærpost. Under 2. Verdenskrig var Ain Della et knudepunkt for den britiske "Long Range Desert Group", og nogle forskere mener, at Ain Della måske er det sted, hvor Perserkongen Kambyses iflg. Herodot (III 25, 26) mistede en hær på 50.000 mand i en sandstorm. Fra Ain Della strækker sig et landskab med hvide kridtformationer, som fører til Farafrasænkningen, der er på størrelse med Sjælland plus Fyn. Sammen med Areg giver Farafra de mest naturskønne oplevelser. Man kan køre rundt i landskabet i flere dage

uden at krydse sine egne spor. Fig. 7 giver bare et eksempel på de mange forskellige landskabstyper, man møder. For et par år siden var der kun fyre brønde i Farafra og ca. 3.000 indbyggere, hvilket betyder, at der kun er meget begrænsede aktiviteter inden for landbrug og gartneri.

Nordøst for Farafra ligger Bahariasænkningen, hvorfra Wadi Raiyan fører videre mod nordøst til Fayum. Geologisk er Fayum en sænkning, men i andre henseender hører den til Nildalen, idet der gennem et kanalsystem er direkte forbindelse med Nilen. Qarun-søen, eller Moëris-søen, som grækerne kaldte den, forsynes med vand fra Nilen; og det samme er tilfældet med to kunstige søer i Wadi Raiyan, som optager overskudsvandet. I Gamle og Mellemste Rige var vandstanden i Qarun-søen væsentlig højere end i dag, og søen udfyldte faktisk hele sænkningen. Men under de senere konger af 12. Dynasti blev der udført store landvindingsarbejder, som førte til, at meget af

Fig. 10 Modsatte side. Kharga. Ain Umm Dabadib. Fæstningen.

Fig. 11 Kharga. Ain Umm Dabadib. Sønderrevet mumie efterladt af gravrøvere.

Fig. 12 Kharga. El-Labeka. Fæstningen.

søens bund blev indvundet til opdyrkning. Ja, man kan ligefrem tale om en statskontrolleret kolonisering. Ved den østlige indfaldsvej til Fayum ligger f.eks. Sesostris II's pyramideanlæg med pyramidebyen Kahun, som giver et fascinerende billede af livet i Mellemste Riges Ægypten. Senere, i ptolemæisk tid, blev vandstanden i søen atter reguleret, så at den efterhånden fik sin nuværende størrelse.

Lige nord for søen ligger den ptolemæiske by Dimeh es-Siba og en halv snes kilometer længere mod nord Qasr el-Sagha, et ikke færdigbygget tempel fra Mellemste Rige. Begge steder har antagelig været anlægspladser for skibe, som transporterede varer tværs over søen til videre befordring med karavaner mod nord til Middelhavet. Der er fundet installationer, som bekræfter denne antagelse. Qasr el-Sagha er bygget af store stenblokke uden anvendelse af noget bindemiddel, hvilket viser en meget nøjagtig tilpasning af de enkelte sten. To kilometer nordøst for Qasr el-Sagha oppe på klippeskråningerne ligger tillige Deir Abu Lifa, et klippekloster, som var i brug i det syvende til det niende århundrede e. Kr. Klostret er nu en ruin.

Nord for klippeskråningerne løber en bjergryg, Gebel Qatrani, som er kendt for forekomster af fossiler af landdyr, blandt andet primater.

Mod sydøst til Dakhla og Kharga

Der går en alternativ rute mod syd fra Farafrasænkningen. Denne rute følger karavanevejen Darb Farafra, som har retning mod Dakhlasænkningen. Efter en dramatisk nedkørsel ad klippeskråningerne når vi den delvis forladte by, Qasr Dakhla med ruinerne af huse i tre og fire etager, alle bygget af ubrændte lersten. I nærheden ligger Muzawaka-gravene fra romertiden. Muzawaka betyder "dekorerede". Mest betydningsfulde af disse er Petosiris' og Petubastis' grave. De indeholder mere symbolik end sædvanligt for perioden, og Petosiris' grav viser et meget klart eksempel på overgangen fra farao-nisk billedstil til græsk/romersk. Vægtsenen fra døbegen viser de sædvanlige medvirkende. Anubis passer vægten assisteret af Horus. Thot registrerer forløbet, Ammut er bøddelen og Osiris beklæder dommersædet. Afdøde føres frem af Maat, og hans ba ser til, mens hjertet vejes mod Maats fjer. Det er alt sammen traditionelt ægyptisk med undtagelse af billedet af afdøde i øverste venstre hjørne. Dette billede viser tydeligt, at afdøde med lyst hår og iført tunika ikke er ægypter **[Fig. 8]**. Dette forhold er endnu bedre belyst på vægbilledet ved siden af døren **[Fig. 9]**. Her ses afdøde iført græsk/romersk klædedragt, hans ansigt er vist en face, underkrop og ben forfra. Det samme gælder den midterste

Fig. 13 Serapis-krone af guld med Serapis, Isis og Harpokrates fra Dush, nu i Cairo-museet. (Foto Kurt Hellemose.)

person. Det er i øvrigt et gennemgående træk for alle dekorationerne i graven, at man ikke har anvendt kvadratnet ved udmålingen af personernes proportioner. Det er et brud på de almindelige regler, hvilket efter et subjektivt synspunkt er en fordel, idet personerne bliver mere levende og ikke så stive som i Thebens grave. Petosiris' grav er enestående i Ægypten og fortjener at blive taget ud af glemselen.

Fra Dakhla kommer man via karavaneruten gennem Darb Ain Amur til den romerske fæstning Ain Amur, som er den første i en lang række romerske fæstninger, der alle er opført langs karavanevejen Darb el-Arbain, også kaldt Slavevejen. Denne rute fører til Kharga-sænkningen og herfra mod syd over grænsen mod Sudan til Kobbe, hvorfra de berygtede arabiske slavekaravaner udgik, indtil et effektivt forbud kunne håndhæves fra slutningen af 1800-tallet. I forbindelse med de romerske fæstninger var der templer og bebyggelser med servicevirksomheder til at betjene karavanerne. Ain Amur var et mindre sted, og der er ikke meget tilbage i dag. Der er dog stadig vand i kilden af samme navn. Der er tilsyneladende ikke foretaget arkæologiske undersøgelser udover en form for survey. Fra Ain Amur fortsætter ruten mod øst til Ain umm Dabadib, som består af en fæstning, flere templer og omliggende bebyggelser. Fæstningen [Fig. 10] har kantede tårne, og bygningerne omkring den er udmærket bevaret i flere etager. Der er flere grupper af bygninger længere væk, som har karakter af landsbyer. Der er endvidere et omfat-

tende system af underjordiske akvædukter i en samlet længde af 14 kilometer og med mandehuller med et par meters mellemrum. Det menes, at disse akvædukter er lavet i persisk tid, og det er uklart, hvor vandet kom fra. De er tørre i dag. Man finder en mængde grave fra romertiden, hvor man tidligere fandt snesevis af sønderrevne mumier liggende på jorden: gravrøveres efterladenskaber [Fig. 11]. Disse menneskelige rester var dog fjernet ved mit sidste besøg. Der er ingen tegn på arkæologisk aktivitet.

Den næste fæstning i rækken er el-Labeka [Fig. 12] med runde tårne. Denne fæstning er også omgivet af templer og forskellige bebyggelser. Der findes også grave udhugget i klippen. Tilsyneladende er der heller ikke her foretaget arkæologiske undersøgelser bortset fra surveys. Fæstningen el-Deir er den største af dem alle med tolv tårne. Tårnenes nuværende højde er ca. 10 meter. De resterende fæstninger langs Darb el-Arbain skal ikke omtales nærmere her bortset fra Dush, som er den sydligste af de romerske fæstninger. Her fandt franske arkæologer i fæstningens tempel i 1989 en lerkrukke med et diadem, en halskæde og to armbånd. Alt i rent guld og en vægt af 1.222 gram. Diademmet, [Fig. 13], er særlig interessant. Det forestiller Serapis med ægtefællen Isis og deres søn Harpokrates. Et meget smukt stykke håndværk, antagelig fra Alexandria. Man kan kun gisne om historien bag fundet. Templet er et Serapistempel, og indholdet af krukken var måske præstens rituelle smykker, som var gemt væk for at undgå røvere. En anden mulighed er, at det slet og ret var tyvekoster.

Fig. 14-18

Tilbage i Kharga By ligger Hibis-templet, som er det ene af to templer fra persertiden i Ægypten og det bedst bevarede. Det er fuldført under Dareios I, som også er afbildet på en af væggene, klædt som farao. Fra Kharga fortsætter Darb el-Arbain som nævnt mod syd til grænsen mod Sudan. Det er let at følge ruten, da den er kantet med kamelskeletter. Man passerer flere brønde fra antikken, og de giver stadig vand. Før grænsen til Sudan ændres kursen i østlig retning mod kendte horisonter som Abu Simbel og Aswan.

Rejserne i ørkenen

En ørkensafari kræver af sikkerhedsgrunde mindst to 4WD terrængående køretøjer. Det er meget lange strækninger, der skal gennemkøres. Overnatningen sker under åben himmel, og vask og bad foregår i kilder og brønde, hvor det overhovedet er muligt. Selskabet med vore beduiner, der kører bilerne og finder vej, skaber nye venskaber. At rejse i ørkenen er således en meget positiv oplevelse. [Fig. 14-18].

Ørkenens sydvestlige hjørne

De fire rejser, som danner grundlag for denne artikel, dækker det meste af den vestlige ørken med undtagelse af det sydvestlige hjørne. Dette område har tidligere været et usikkert rejsemål på grund af den politiske situation i Libyen og i Sudan. Forholdet til Libyen er efterhånden forbedret så meget, at det i dag nok ville være praktisk muligt at planlægge en rejse til dette store og helt øde område. Formålet med en sådan rejse skulle være at besøge steder, hvor der findes forhistoriske klippemalerier. Der ville også være mulighed for selv at opdage nye spor af beboelse. Geologien i området er meget forskellig fra den øvrige del af den vestlige ørken. Rejsen skulle have Dakhla som udgangspunkt. Abu Ballas er kendt for klippemalerier. Det samme er Gilf Kebir massivet, som er på størrelse med Sjælland. Man har allerede fundet mange spor af beboelse her i de lange kløfter, som går dybt ind i det 300 meter høje bjergmassiv. Gebel Peter og Paul, Karkur Talh og endelig den ægyptiske del af Gebel Uwaynat, et 1.800 meter højt bjergmassiv. Det ville måske endda være muligt at besøge den libyske del af dette massiv.

Litteratur

- Osing, J., M. Moursi, Do.
 Arnold, O. Neugebauer, R.A.
 Parker, D. Pingree & M.A.
 Nur el-din (red.), *Denkmäler der Oase Dachla aus dem Nachlass von Ahmed Fakhry*, Mainz am Rhein 1982.
 Fakhry, A., *Siwa Oasis*. Cairo 1990.
 Fakhry, A., *The Oases of Egypt, vol. II, Bahriyah and Farafra Oases*. Cairo 1974.
 Flers, Pa. & Ph. de, *Egypt, Civilization in the Sands*. Köln 2000.
 Herodots *Historie*. Oversat af Leo Hjortsø. København 1979.
 Issawi, B. & J. F. McCauley, *The Cenozoic Rivers of Egypt: The Nile Problem. I: The Followers of Horus. Studies dedicated to Michael Allen Hoffman 1944-1990*. Red. R. Friedman and B. Adams. Egyptian Studies Association Publication no. 2, Oxbow Monograph 20, 1992.
 Reddé, M., 'Sites militaires romains de l'oasis de Kharga.' *Bulletin de l'institut francais d'archéologie orientale* 99, 1999, s. 377-396.
 Reddé, M., *Le Trésor de Douch (Oasis de Kharga)*. Documents de Fouilles IFAO 28. Cairo 1992.
 Sampsell, B. M.: *A Traveler's Guide to the Geology of Egypt*. Cairo 2003.
 Vivian, C., *The Western Desert of Egypt*. Cairo 2000.
 Walker, C. & D. Ward, *Fossiler i farver*. København 1996.
 Willeitner, J., *Die ägyptischen Oasen*. Mainz am Rhein 2003.

Hvor intet andet er nævnt, skyldes illustrationerne forfatteren.

Ægypten på museum

Lise Manniche

Mens størstedelen af Glyptotekets samling af ægyptisk kunst ligger nedpakket på grund af ombygning, kunne man reflektere lidt over, hvordan ægyptiske genstande egentlig præsenteres fjernt fra deres oprindelsessted. Historiske, lokalhistoriske, pædagogiske og æstetiske principper skal tages i betragtning samtidig med, at de pladsmæssige forhold sætter begrænsninger eller – når det gælder midlertidige udstillinger – pludselig åbner nye muligheder.

Der er museer, der simpelthen udstiller alt hvad de har. Det gælder for eksempel det enorme

Metropolitan Museum i New York. Grunden til, at dette kan lade sig gøre, er dels at der i forvejen blev ryddet grundigt ud i samlingen, dels at man har valgt at dele materialet i to grupper: mesterværker i hovedgallerierne og en studiesamling (hvor man sagtens kan finde andre mesterværker) i sidegallerierne. I dette museum er genstandene ordnet i nogenlunde kronologisk rækkefølge. Den tidligste del, der rummer de to første dynastier og tiden umiddelbart inden, er for nylig blevet genopstillet. Det usædvanlige er, at man har vurderet, at genstandene ikke ville tage skade af et vist mål af dagslys, og der knyttes dermed en direkte forbindelse til Central Park og skyskraberne lige udenfor. Dette forhold under-

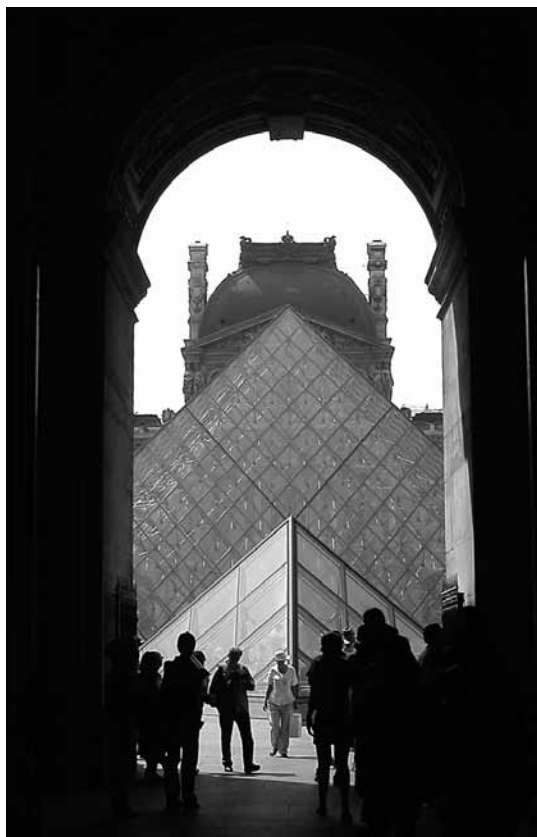

Fig. 1 Over for. New York.

Fig. 2 Paris.

Fig. 3 Berlin.

streges af det storslåede luftige rum, der i fokus har templet fra Dendur **[Fig. 1]**. Langs den ene side er indsat et stort antal blokke fra Akhenatons tempel i el-Amarna med konteksten forklaret i en lang tegneserie nedenunder. Den modsatte væg er af glas mod parken og Tuthmosis III's obelisk, der blev rejst der i 1881.

Mange af de tidlige samlinger af ægyptisk kunst fra første del af 1800-tallet står stadig i de sale, hvor de først blev udstillet, men med en vis omrokering i nyere tid. Louvre har som bekendt fået sin glaspymide **[Fig. 2]**, og samlingen er blevet opdelt i en tematisk og en kronologisk afdeling, men er som før fordelt over flere etager i det storslåede Palais du Louvre. I Berlin er de fleste genstande tilbage i Schloss Charlottenburgs to etager. Museet virker intimt og overskueligt, men her er alt dagslys ladt ude **[Fig. 3]**, og det kræver en vis fortrolighed med finindstillingen af digitalkameraet at opnå tilfredsstillende resulta-

ter. I British Museum i London er visse af gallerierne stadig under ombygning. Afdelingen med gravudstyr stod færdig for nogle år siden, og "dagligliv" fulgte efter. Endnu er der lukket ind til det rum, hvor vægmalerierne fra Nebamuns grav skal udstilles. De blev flyttet, da den store gård opslugte sidegallerierne i stueetagen. Den nubiske sal, der også er af nyere dato, har med stor effekt genanvendt en mægtig koloreret gipsafstøbning fra Ramses II's klippetempel i Beit el-Wali, udført så tidligt som i 1820'erne af J. Bonomi. Den er i sig selv et besøg i museet værd **[Fig. 4]**. Da afstøbningen blev opsat, var det ikke enhver beskåret at foretage en turistrejse til de nubiske templer, og det var den eneste måde at demonstrere en visuel sammenhæng mellem de nubiske genstande og deres oprindelsessted. Nu klares den slags af computerprogrammer installeret i samlingerne som for eksempel i den nyindrettede sal i Brooklyn Museum i New York, hvor det kører hele tiden. Med lyd.

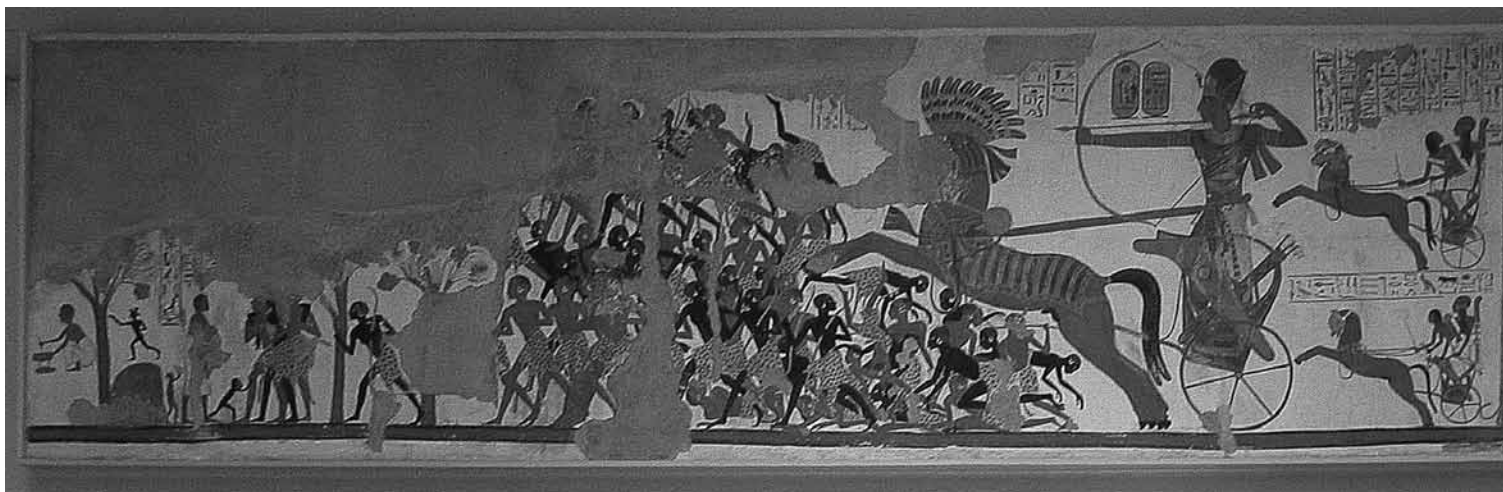

Fig. 4 London.

Fig. 5 Wien.

Kunsthistorisches Museum i Wien har også benyttet sig af kopier som rumudsmykning. Her drejer det sig om vægmalerierne fra Khnum-hoteps grav i Beni-Hasan, opsat på den øverste del af væggene i sal I [Fig. 5]. De var blevet kopieret af et medlem af Lepsius' ekspedition 1842-45, og kunstneren havde senere fået til opgave at udstille dem i den ægyptiske pavillion på verdensudstillingen i Wien i 1873. De blev bagefter erhvervet til udsmykning af det nye hofmuseum. Det tøndehvælvede, gribbeudsmykkede loft bæres af originale bundtede papyrusøjler fra 18. dynasti. Vægge, lofter, døre og inventar i de andre ægyptiske rum er ligeledes udsmykket i ægyptisk stil, bl. a. af maleren Gustav Klimt.

I det arkæologiske museum i Firenze står det originale inventar tilbage, som det blev sat op af Rosellini i 1840'erne. Det drejer sig om ornamentale, pylonformede glasvitriner i sort træ med guldstaffage. Mange af de sarte genstande er dog i de senere år blevet genopstillet under mere kontrollable forhold i nyindrettede rum. Samlingen fortjener at blive mere kendt, end den er, for der er mange interessante ting: en komplet stridsvogn fundet af Rosellini i Theben 1829, en side af en pille fra Sethos I's grav, vægmalerier fra thebanske privatgrave og meget mere. Man kan få en lignende fornemmelse af at være i en tidslomme, hvis man begiver sig ind på Thorvaldsens museum i København, hvor de ægyptiske genstande også står i de oprindelige vitriner.

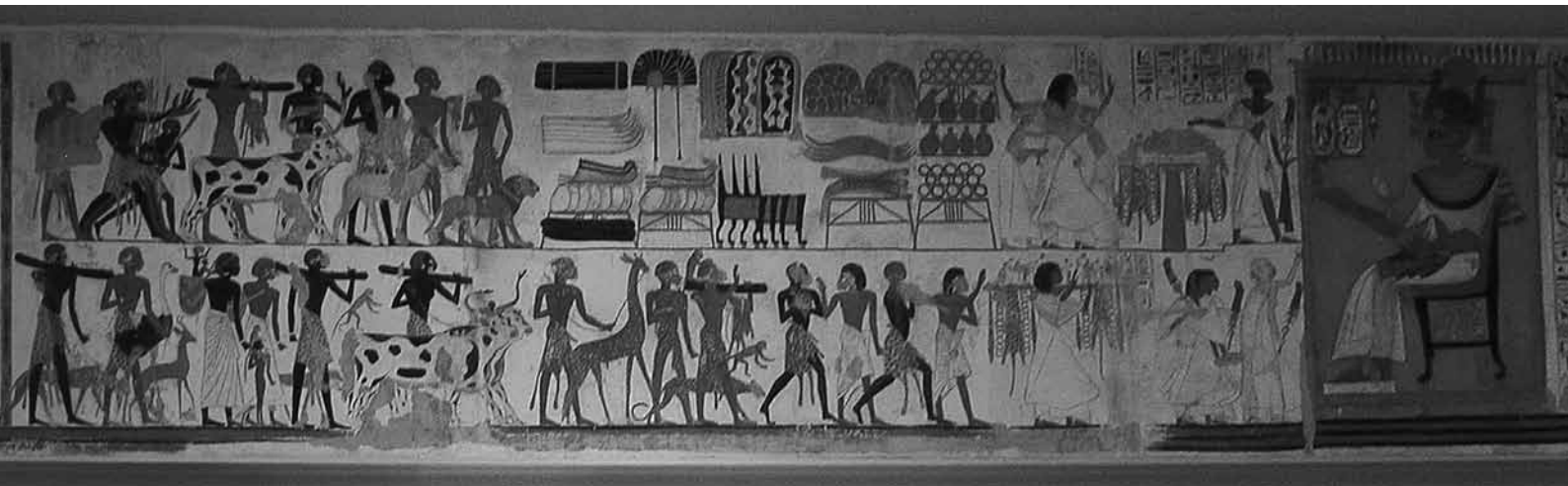
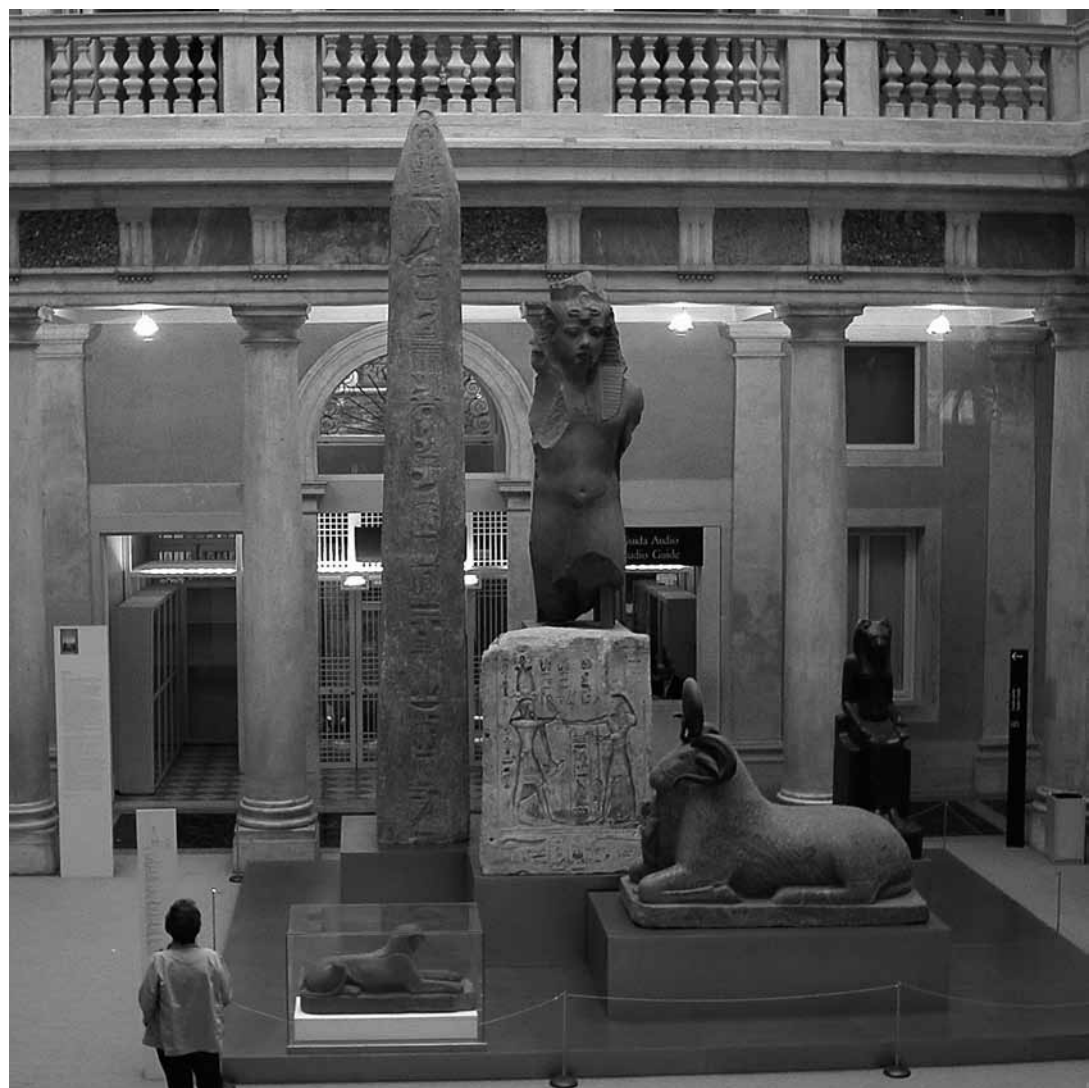

Fig. 6 Venedig.

Når de store ægyptiske udstillinger turnerer ude i verden, er der en unik mulighed for nytænkning. De første Tutankhamon-udstillinger fra 1967 og følgende år (f. eks. i Paris, London og Tyskland) genskabte gravkammerets mørke med stor effekt, og de enkelte genstandes aura fremhævedes af den mørke baggrund. Udstillingen om pyramidetidens kunst i Paris i 1999 benyttede sig derimod af store højloftede rum med kraftige vægfarver. En endnu mere storslået baggrund var til stede i Palazzo Grassi i Venedig, hvor udstillingen om faraonerne kunne ses i 2003. Særlig effektfuld var en klynge skulpturer opsat i paladsets modtagelseshal [Fig. 6].

Det bliver spændende at se, hvilke forandringer, der venter, når Glyptotekets samling igen bliver tilgængelig. I forvejen er der jo, ligesom i Nationalmuseet, leget med vægfarverne. Man kunne måske ønske sig en let tilgængelig studiesamling, men til gengæld ved vi da, at døren til magasinerne kan åbnes, hvis man har en god grund til at bede om det!

Blandede
uvidenskabelige
erindringer om

Karl-G. Prasse

i anledning af 75-årsdagen den 14. august 2004

(Foto L.M.)

Anne Zeeberg og Suzanne Pelch

Midt i 1970'erne var Prasse sammen med to af sine studerende til international hamito-semitisk kongres i Firenze. For at få set sig lidt om valgte de to studerende at tage op til Fiesole og foreslog Prasse at tage med. Da de havde vandret en tid, følte Prasse trang til at indtage noget, og meget heldigt faldt de ind på et trattoria, hvor hamito-semitikeren, til de studerendes forbløffelse, straks kastede sig ud i en lovsang om stedet, indretningen og værtinden – på flydende italiensk, for at slutte med: “Jeg skal ha’ en øl!”

Men egentlig drejede det sig for Prasse ikke om netop italiensk. Han begyndte på de mange sprog allerede i gymnasiet, hvor han sammen med sin fransklærer gik i gang med at lære rus-

sisk, en bestræbelse som kom ham til nytte, da han var indkaldt. Da tilbragte han lange tider på Kastellet med at vente på at russerne skulle ringe og sige at de ville overfalde Danmark, en oplysning som han ville være i stand til at forstå.

Som studium havde Prasse valgt sammenlignende sprogvidenskab, som han efter et par år byttede ud med ægyptologi, fordi han i professor Sander-Hansen fandt en lærer, der var villig til at påtage sig besværet med at skaffe universitetets accept af, at Prasse kunne tage dele af sin eksamen i sprog, der på det tidspunkt overhovedet ikke studeredes på Københavns Universitet: berberisk, marokkansk arabisk og amharisk, alle hamito-semitiske sprog. Det italienske kom ind lidt ad en sidedør, idet Prasse efter en periodes studier af disse sprog i Rom på et italiensk statsstipendium ved afrejsen fik et eksemplar af Dantes Divina Commedia af de andre beboere

Tuaregisk hals-smykke. Fra forsi-den til en af Prasses tidlige udgivelser af tuaregiske æventyr. (Tegning LM).

på det danske institut. Og så måtte der jo lægges noget arbejde i italiensk på et højere niveau.

Men det, det rigtigt drejede sig om, var blandt de hamito-semitiske sprog berberisk og heraf isære det skriftløse tuaregisk, hvor alt sprogligt materiale ifølge sagens natur måtte være mundtlig overlevering: poesi og prosa. Til en sådan indsamling entrerede han engang med en lokal meddeler, der skulle rejse rundt, og der-til skulle bruge det eneste anvendelige transport-middel, en kamel. Prasse indsendte ansøgning om midler til anskaffelse af en sådan til forsk-ningsrådet, med pligtskyldigt tilsagn om, at transportmidlet ville blive afleveret til forsk-ningsrådet ved opgavens afslutning. Desværre døde kamelen, hvad den altid korrekte Prasse samvittighedsfuldt oplyste forskningsrådet om.

Midt i 1960erne indgik Prasse sammen med andre specialister indenfor området i et UNESCO projekt sigtende på etablering af et skriftsystem for tuaregerne, et arbejde, der gen-tagne gange løb ind i store problemer, så at den ene efter den anden afbrød sin deltagelse, men som er endt med, at det i meget høj grad er det af Prasse udviklede alfabet, der anvendes, når der trykkes aviser i Niger og Mali.

Et knapt så eksotisk sprog, som har nydt godt af Prasses undervisning, studier og udgiver-aktivitet, villighed til at investere energi mod vanetænkning, er moderne arabisk talesprog

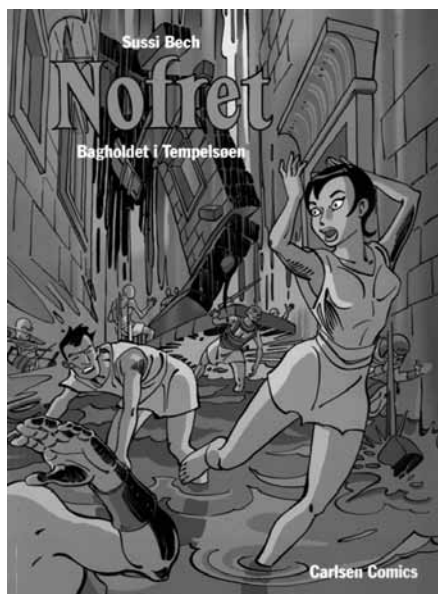
(Cairo-dialekt), idet han var den første som på Københavns Universitet begav sig ud i at under-vise i denne den mindre agtede sprogform, til stor nytte for såvel arabisk som ægyptologisk studerende.

En af Prasses epokegørende indsatser ligger altså hos tuaregerne, sprogligt og i øvrigt også politisk, idet han adskillige gange har skrevet om dette folks store, livstruende vanskeligheder, socialt og økonomisk. I erkendelse af hans ind-sats på dette område annoncerede Carsten Nie-buhr Instituttet i anledning af hans 60-års dag, at han ville holde en "jubelforelæsning" om "Tuaregernes kærlighedsliv". Der blev sat opslag op rundt om på Københavns Universitet, Amager. Men da man kom næste dag, havde Prasse, i nattens løb, så det ud til, været rundt med en strimmel på opslagene: "uden lysbille-der".

Man kan jævnligt høre om mennesker, der er "verdensberømte i Danmark". Prasse er noget andet. Han er indenfor sit område "verdensbe-rømt udenfor Danmark". Et udtryk for dette kan ses i, at der i byen Amataltal i Niger er en skole, der for nylig har fået hans navn.

For mere seriøse oplysninger se www.mondeberbere.com/peeters/kprasse

Boganmeldelser

Sussi Bech
Nofret 11, Bagholdet i Tempelsøen
Carlsen Comics 2004
48 s., 89,95 kr.

Endelig! (efter tre år *real-time* og tre uger *Nofret-time*) genfinder vi Nofret just undsluppet fra sin *charade* som Kiya ved Akhenatons hof; og hun er sit sædvanlige karakterfulde og handlekraftige selv – samtidig med at hun stadig er lidt af en gadgetøs. Endnu engang indvikles hun mod sin vilje i striden mellem Amon og Aton – sidstnævnte her repræsenteret ved Eje. Khaemwase deltager som sædvanlig som Amon. Handlingen foregår i Memphis over nogle ganske få hektiske dage. Det endelige opgør mellem Amon og Aton nærmer sig. De forskellige undergrunds-grupper ledet af de tidligere ypperstepræster for de gamle guder mobiliserer. Samtidig med at Eje fremprovokerer et folkeoprør så at han “med god samvittighed” kan slippe sine soldater løs på Memphis. Striden kulmine-

rer i en katastrofe af kataklysmiske dimensioner. Storslået! Genialt tænkt!

Men man må sige at den små Nofret har uheld med sine mænd: Hetep som vi hører om i bd. 1 bliver hun afskåret fra af dennes far. Nedjem som hun ligeledes møder i bd. 1 genser hun i bd. 3, men må efterlade ham til sin lillesøster på Kreta i bd. 4. Horemheb dropper hende i bd. 7 af frygt for Amon. Seneb, som hun møder i bd. 8, mister hun – hvorledes skal ikke røbes her – i nærværende album. Den eneste der hele tiden kræver at få hende tilbage igen og så igen er Amon – som hun jo blev viet til allerede i bd. 2 som Amons Gemalinde. Igen i dette album kræver Han hende tilbage. Skal det nogensinde lykkes?? Og hvad sker der så??!

Kort sagt atter en god historie, godt fortalt og godt tegnet, fra Sussi Bechs hånd – og med den sædvanlige humor. Som sædvanlig er detaljerne fine og troværdige; og billedkompositionen, må man sige, er af belgisk standart.

Men igen efterlades Nofret i et limbo hvor man al’så ikke bare kan efterlade hende! **AL**

Carlsen siges at genoptrykke alle de tidligere *Nofret*’er, så nye læsere kan sagtens nå at følge med.

Nofret 1, Flugten fra Babylon, 1985
Nofret 2, Amons gemalinde, 1987
Nofret 3, Kættkongens hof, 1988
Nofret 4, Den sidste Minos, 1989
Nofret 5, Rejsen til Hattusas, 1991
Nofret 6, Den hemmelige traktat, 1992
Nofret 7, Med døden om bord, 1993
Nofret 8, Gravroverne, 1995
Nofret 9, Nattens hævner, 1998

Nofret 10, Kiya, 2001
Nofret 11, Bagholdet i Tempelsøen, 2004

Alle Carlsen Comics
nyttige *www-sider*
www.nofret.dk

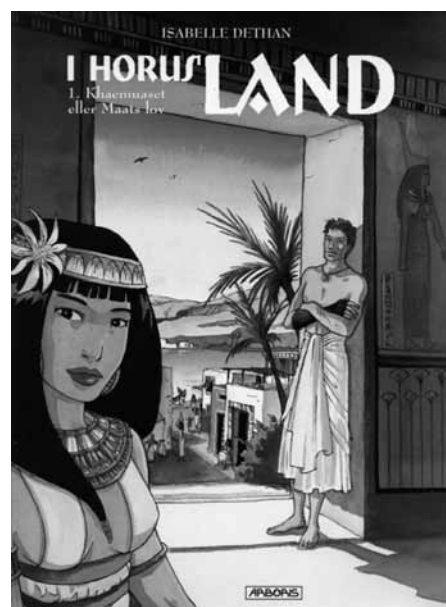
Omtale

Ny ægyptisk serie!!

Isabelle Dethan, *I Horus' Land 1*.
Khaemwaset eller Maats lov, Aboris 2003, 56 s., 89,50 kr.

Albummet, der er første del af to (del to er endnu ikke udkommet i DK), foregår under Ramses II og er af kriminalistisk tilsnit. Tegningerne er meget flotte og detaljer synes vel-researchede. Serien er belgisk, hvilket tydelig fremgår af streg og billedkomposition. En mere udførlig omtale følger når anden del er udkommet; men jeg kan allerede nu røbe at alle ingredienserne er til stede: en forbrydelse fra fortiden, en genopdukket mystisk ond sekt samt – selvfølgelig – spirende kærlighed.

AL

SVAR

Papyrus' redaktør anmeldte i sidste nummer min bog *Politikens bog om det gamle Egypten* og til denne anmeldelse vil jeg knytte følgende kommentarer:

Som forfatter af populærvidenskabelige bøger må man følge sit forlags ønsker og anvisninger. Oprindelig ønskede Politikens Forlag en almen tilgængelig introduktion til ægyptisk religion og historie. Bogen skulle skrives for den bredest mulige læserkreds. En sådan bog bygger på et udvalg af emner, der i sagens natur også er et fravalg. Sideantallet var ganske begrænset. Da der på dansk foreligger flere nye bøger om ægyptisk kunst og arkitektur (bl.a. redaktørens egne om kunst), så valgte jeg i forståelse med min redaktør at nedtone disse emner. Til gengæld medtog jeg eksempler fra ægyptisk litteratur, idet jeg refererede flere værker fra den klassiske periode (Mellemste og Ny Rige).

Bogen henvender sig som sagt til den alment interesserede læser og jeg har derfor prøvet at gøre det historiske afsnit lidt spændende ved at tillægge visse konger personlige motiver. Det er naturligvis kun gisninger, men for Amarnaperioden synes jeg det er rimeligt at se Akhenatons opgør med Amons præsteskab som en magtkamp om, hvem der skulle bestemme i Ægypten. Meget ofte er menneskers forhold jo drevet af magtkamp, dengang som nu.

Meget i ægyptologien er forskerne uenige om, således også placeringen af Narmer. Som jeg skrev i mit forord, så følger jeg den kronologi for Ægyptens oldtid, som er opstillet i *Den Store Danske Encyklopædi*, bind 5, 1996, og som er udarbejdet af Kim Ryholt. Efter denne kronologi

er Narmer placeret i dynasti 0. Lise Manniche skriver nu, at der findes et segl, som viser, at Narmer er første konge i 1. dynasti. Det segl, som LM omtaler, er egentlig et seglaftryk og faktisk findes der to seglaftryk fra Abydos og begge har Narmer som første hersker i en række af arkaiske konger. Det første seglaftryk blev publiceret af udgraveren Günter Dreyer allerede i 1987, det andet af samme arkæolog i 1996. Til trods for denne placering af Narmer i seglaftrykkene, så sætter Dreyer alligevel denne som sidste hersker i dynasti 0! Adskillige andre forskere er fortsat af samme mening, jf. John Ray i *Lingua Aegyptia* 11, 2003, s.131. Hvorfor? Fordi inddelingen i dynastier er en senere ægyptisk "opfindelse", som bygger på annalistisk tradition, der (som tyske forskere har vist) starter med Horus Aha. LM synes at være uvidende om dette vigtige forhold.

LM er en sproglig purist og til hendes orientering må jeg sige, at ordet "bark" både på engelsk, tysk, fransk og dansk er den gængse ægyptologiske fagterm for den transportable gudebåd placeret på to eller flere bærestænger, se f.eks. standardværket *Lexikon der Ägyptologie* 1, 1975, sp. 619: Barke. Ordet "bark" er på de førnævnte sprog en gammel betegnelse for en båd, en senere betydning er sejlskib/ tremastet skib, se *Oxford English Dictionary*, 2nd ed., 1989, under "bark", og *Ordbog over Det Danske Sprog* 1, 1919, sp.1146. Den ægyptologiske anvendelse af ordet er naturligvis i den gamle betydning.

Til sidst ang. lysbilledsamlingen på Carsten Niebuhr Institutet. Den oprindelige udgiver af lysbillederne, det tyske Uni Dia Verlag, er gået konkurs for flere år siden. Derfor valgte jeg i samråd med min redaktør

at angive Institutet som hjemsted for at gøre det muligt for eventuelt interesserede at søge oplysninger om disse lysbilleder.

Torben Holm-Rasmussen

Korrektion: Jeg kom i min anmeldelse af Ægypto-krimierne i forrige Papyrus om politiofficer Bak af Lauren Haney alias Betty Winkelmann til at kalde hende "ægyptolog"; "amatørægyptolog" ville nok være mere korrekt. Haney/ Winkelmann var, før hun blev fuldtids forfatter, teknisk redaktør inden for luftfartsindustrien. Men gør det nogen forskel om man har et florumvundet eksamensbevis eller ej: bare det man skriver er godt og vel researched!

AL

Hjemmeside til thebanske grave m.m.m.

Et lidet kendt fragment fra den kendte Nakhts grav i Theben (nr. 52), nu i Brooklyn Museum. (Foto LM.)

For dem, der interesserer sig for thebanske grave, men som ikke har adgang til Carsten Niebuhr Instituttets bibliotek og diassamling, er der hjælp at hente på internettet. Den parisiske fotograf, Jean Livet, har i en lang årrække fotograferet thebanske grave og udgivet diasserier med ledsagende tekst af ægyptologer (bl. a. skrev redaktøren teksten til TT 56). Nu kan man se en del af disse mange billeder samt resumé af teksterne på henh. fransk og engelsk ved at klikke sig ind på

www.osirisnet.net/tombes/nobles

På indexsiden kan man se en foreløbig oversigt, og på åbningssiden ligger de enkelte grave i mapper. Portalen er under stadig opbygning,

og ikke alle grave er færdigredigerede. Det kan være nyttigt at printe åbningssiden ud og tilføje sine egne noter, især hvis man husker gravnumre bedre end navne, da disse er gengivet i en forkortet og ikke altid gennemskuelig form. Her er en minikonkordans ordnet efter gravnumre. * betyder, at siden pt er under opbygning, R står for en ramessidisk grav (de øvrige er fra 18. dynasti).

På [www.osirisnet](http://www.osirisnet.net) ligger der et væld af fotografier fra andre områder af andre fotografer. Der er også en nyhedsside på fransk og engelsk og utallige links.

LM

343	benia*
57	kahem*
192	kheru*
52	nakt*
55	ramos*
100	rekm*
?	tcha
353	senmo*
13	shuroy R
16	pane R
31	kons* R
38	djese
40	houy
45	djehou R
51	ous51
56	ous56
69	mena
78	horem
82	ament
96B	snfr
139	pairy
178	nfrnp R
181	neba
255	roy R
277	amont R
335	nakta *R
341	nakt341 R
409	kyky R

FUND & FORSKNING¹

Djedefras pyramide i Abu Roash

Udgravninger af pyramiden i Abu Roash tilhørende Djedefra (3. hersker i 4. dynasti) i 1900-1902 af IFAO (det franske arkæologiske institut i Cairo) under ledelse af Chassinat har afsløret kultiske installationer, en bådgrav samt mange statuefragmenter. De smadrede statuer, pyramidens sølle stand og Djedefras korte regeringstid (7-8 år) gav Chassinat ideen om *damnatio memoriae* mod Djedefra. Pyramidekomplekset har imidlertid fungeret som stenbrud fra romersk til moderne tid; og senere undersøgelser (Geneve Universitet/IFAO siden 1995) viser, at fragmenterne af de ituslåede statuer befinder sig i lag fra romersk tid (2. årh. e. Kr.). Teorier om kup og den umiddelbare eftertids hævn holder således ikke. Pyramidens dimensioner har stort set været som Mykerinos' pyramide: 106,2 x 106,2 m og 66 m høj – det giver en hældning på 51°57'. I den nord-sydgående (nu?) åbne passage ned til gravkammeret, der pga. nedfald ikke har været ryddet før, fandt man graffiti med kongens navn og første regeringsår: anlægget er altså begyndt umiddelbart efter dennes tronbestigelse. Selve gravkammeret var totalt plyndret og ødelagt, men der er nok arkitektonisk materiale bevaret til en teoretisk rekonstruktion.

Undersøgelser på øst- og sydsiden af pyramiden gav resultat i form af fem uafhængige konstruk-

tioner i forbindelse m. dødetemplet: mod NØ værksteder – formentlig bageri og bryggers – og beboelse; syd herfor på vestsiden af en gårdsplads var der et kapel for afdødes slægt; syd herfor igen en bådgrav; vest for bådgraven kongens dødekapel, hvor man fandt en lerforsegling, der bl.a. nævner pyramidens navn: "Djedefras Firmament"; og endelig mod SØ en satellitpyramide.*

Udgraverne konkluderer, at Djedefras pyramidekompleks i sin helhed ikke blev efterladt ufærdigt og i utide.

Michel Valloggia, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 10-12.

*Om satellitpyramiden se Siden sidst, *Papyrus* 2002/2 (m. www.henvisninger.com)

"Pyramidegraven tilhørende kongen af Ægypten Nub-Kheper-Ra, søn af Ra, Intef"

Under udgravning af pyramidegraven for Nub-Kheper-Ra Intef (17. dyn. ca. 1580 f. Kr.) i Dra' Abu el-Naga' i Vest-Theben (fundet 2001 af det tyske arkæologiske institut) opdagede man under pyramiden en gravskakt der daterer sig til 13. dyn. Intef har klart valgt denne placering for at skabe en direkte – fiktiv, ideologisk eller virkelig familiær – linie tilbage til Mellemste Rige; et ikke ualmindeligt træk for perioden lige inden Hyksos-herskernes fald.

Internationale Archaeologie, Antike Welt 6/36 (2003) 590.

Nub-Kheper-Ras grav er den tredje grav, der bliver undersøgt i *Papyrus Abbott*: "Pyramidegraven tilhørende kong Nub-Kheper-Ra, Søn af Ra, Intef: den blev fundet idet den var ved at blive gennemboret ved tyvenes hånd, idet de havde lavet et 2

1/2 alen udboring i dens nordside fra den ydre forhal fra klippegraven tilhørende den øverste offerbærer fra Amons tempel, Iury – som er død. Den var intakt. Tyvene havde ikke været i stand til at nå den." (*AL*, *De Store Gravrøverprocesser*; ej publ.)

Kongernes Dal – KV 5

Kent Weeks og hans hold fra AUC har fundet endnu en korridor, der dykker dybt ned mod øst fra det NØ hjørne i kammer 20. Korridoren er mindst 10 m lang og med sidekamre. Yderligere fandt man flere sidekamre til kammer 20. I selve kammer 20 har man fundet indskrifter, der måske er fra Dødebogens kapitel 125, og som idelig gentager Ramses II's navn; dertil fine, malede relieffer af Ramses II m.fl.

Digging Diary, Egyptian Archaeology, 23 (2003) 31.

Ramses VI's sarkofag

Edward Brock fra Theban Mapping Project har ud af talrige små stykker af sort sten fundet i og omkring graven sammenstykket den nederste del af sarkofagen og sat den op i den højre del af gravkammeret (hvor den beklageligvis skjuler en del af den

¹ Når *KMT* og *Kmt* optræder side om side i denne klumme skyldes det, at tidsskriftet har skiftet hoved fra 14/4 til 15/1.

storslåede vægudsmykning). Låget er anbragt i nichen i bagvæggen. Dets maske, der befinder sig i British Museum, er erstattet af en afstøbning i latex. Kisten var oprindelig bemalet med blå, rødt, sort og gult. Den var nedsat i en firkantet sarkofag, hvoraf af to store stykker endnu ligger på gulvet. Mumien, der sammen med andre kongelige mumier blev genbegravet i Amenophis II's grav, kan nu ses i Cairomuseet.

LM fra foredrag af E. Brock i Luxor 21.2.04 samt selvsyn.

Ahmose i Abydos

I 1993 indledtes nye undersøgelser af udgravninger fra 1899-1902 i Abydos, hvor A. Mace og C. Currelly i ørkenranden fandt en stenbeklædt pyramide med tilhørende tempel for kong Ahmose samt resterne af et terrassetempel 1 km inde i landet for foden af en klippe-skrænt. Formentlig var disse to anlæg forbundet med en processionsvej, eftersom Ahmoses helligbåd i mere to århundreder blev æret som et vigtigt lokalt orakel. Desuden giver præstegrave og bebyggelse fra Nye Rige bevis for at kulten for Ahmose var aktiv længe efter hans død.

Undersøgelserne i 1993 fokuserede på dette tempel og gav tusindvis af fragmenter der bla. viser et slag mod en asiatisk hær (se EA 4 (...) 3-6) med langbuer, heste og stridsvogne (de tidligst kendte) samt kgl. skibe. Dette er den eneste kendte gengivelse af Ahmoses nedkæmpelse af Hyksos. SØ for templet stødte man overraskende på et lille indelukke af lersten stemplet med Ahmoses og hans dronning Ahmose-Nefertaris navne og titler (Tempel A). I 2002 fortsattes udgravningerne, og man fandt yderligere to bygninger: Ø for Tempel A lå en lille bygning (Tempel B) hvis lersten var stemplet med Ahmoses navne og titler, og Ø for pyramidetemplet en anden og større bygning (Tempel C) stemplet med Ahmose-

Nefertaris navne og titler. Dette tempel var formodentlig viet kulten for hende. Udstrækningen af disse to bygninger blev fastslået v.h.a. magnetometriske målinger. Ligeledes fik man med denne teknik svaret på et spørgsmål der opstod allerede under de første udgravninger i begyndelsen af 1900-tallet. Dengang fandt C. Currelly, midtvejs mellem Ahmoses pyramide og terrassetemplet, fundamenterne til en stor lerstenskonstruktion samt en velbevaret kongelig stele (nu i Cairo Mus.). Herpå erklærer Ahmose at han ønsker at ære sin bedstemor, Tetisheri, med en pyramide (*mr*) og et indelukke enclosure (*hwt*). Sidstnævnte kunne man bare ikke finde dengang. Men med moderne teknik åbenbares en omgivende mur (68,5 x 86,5m) med små konstruktioner i tre hjørner. Gåden var løst. Stephen Harvey, New evidence at Abydos for Ahmose's funerary cult, EA 24 (2004) 3-6.

Amenhotep III blev til Tuthmosis IV

Et hold fra Waseda Univ. Japan har arbejdet med at konservere Amenhotep III's grav (WV22). De har bl.a. rensat et billede af kongens ka nær indgangen til gravkammeret. Da Horusnavnet ved kongens hoved var blevet befriet for de lag af flagermuse-møg, der dækkede det, viste det sig at være Tuthmosis IV's Horusnavn! – altså hans fars. Nile Currents, KMT 14/1 (2004) 9.

Deir el Bahari – oppefra

På en afsats/et fremspring 100 m over Tuthmosis III's tempel i Deir el-Bahari har den polsk-ægyptiske *Cliff Mission* (under Andrzej Niwinski) fundet spor af et enormt anlægsarbejde: dele af klippeskrænten er blevet omdannet til en kæmpemæssig platform. Formålet synes uklart.

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 31.

Akhenaton i Karnak

Ved anlæggelse af dræning rundt om Karnak-området (*Secondary Cities Waste Water Project* – USAID) er dele af fundamenterne af Akhenatons Gem-Pa-Aten blevet afdækket, inkl. mange *talatât*-fragmenter; dertil bl.a. dele af kolossalstatuer af granit og sandsten af Akhenaton, et offerbord og en granitsfinx indskrevet med et af Atons navne. Ved brug af pumper har man desuden midlertidigt sænket vandniveauet så meget, at man har kunnet nå ned til lag fra Anden Mellemtid og sent Mellemste Rige. Notes and News, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 13.

Abydos – Umm el-Qaab

Det tyske arkæologiske institut genudgraver pt. gravpladsen for 2. dynastis konger i Abydos – Umm el-Qaab; bl.a. Peribsens grav, der viser sig at være temmelig hastigt opført. Da man gennemgik udgravningsdyngerne, der åbenbart indeholdt mange spændende sager, fandt man skår af vinkrukker med Ahas og Djers navne. To forseglede krukker fra sentiden viste sig at indeholde ca. 6,5 kg lapis lazuli-stykker til indlæg, ca. 550 g sammenfoldet guldfolie, turkis – ligeledes stykker til indlæg, en Thoth-amulet og en lille Osiris-figur.

Internationale Archaeologie, *Antike Welt* 6/36 (2003) 590.

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 30.

Prædynastisk beboelse i Maadi

I Maadi har det tyske arkæologiske institut afsluttet undersøgelserne af nogle prædynastiske hulebeboelser fra tidl. 4. årt. f. Kr. Disse beboelser og fund derfra viser tæt forbindelse med tilsvarende beboelser fra *kalkolithikum* (kobberstenalder, 4. årt. – 1 halvdel af 3. årt. f. Kr.) i Bersheeva i det sydlige Palæstina.

Internationale Archaeologie, *Antike Welt* 6/36 (2003) 589.

Nyt fra Hierakonpolis

Elefant nr. II

På den forhistoriske gravplads (HK6) for eliten i Hierakonpolis/ Kom el-Ahmar har et hold fra British Museum og University of Arkansas fundet en voksen hanelefant (10-11 år) i sin egen veludstyrede grav med gravgods af høj kvalitet (keramik, kosmetik (okker og malakit), paletter, smykker – inkl. et armbånd af elfenben!), der er dateret til Naqada IIB (3300-3150 f. Kr.). Dertil kommer, at elefanten var fuldstændig indhyllet i linned. Også meget af elefantens hud er bevaret. Graven er omtrent oval og måler ca. 3x4 m. I hjørnerne fandt man stolpehuller, hvoraf to stadig indeholdt rester af akacie-stolper på over 50 cm i diameter, måske beregnet til at fastholde dyret ved en ofring. Forbindelsen til den store Grav 23, der var indhegnet af en stor rektangulær træ-palisade, som i sig selv er den tidligste endnu erkendte oven-på-jorden begravelses-arkitektur vi har, antyder, at elefanten kan have fungeret som denne tidlige herskers dyre-aspekt.

Det er den anden elefant, der er fundet her (se *Nekhen News* 10 for den første).

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 32.

Renée Friedman, Excavating an Elephant, *Nekhen News* 15 (2003) 9-10.

Wim van Neer & Veerle Linseele, A Second Elephant at HK6, *Nekhen News* 15 (2003) 11-12.

Dagens ret I – Kæmpe-aborre

I tempelområdet i Hierakonpolis (HK29A) har man undersøgt materialet fra en kvadrat på 5x5m i en dybde af 40cm og fundet ca. 25.000 dyreknogler af hvilke omkring 10% er blevet identificeret. Det drejer sig kort sagt om en (tempel) køkken-mødding. Ægypterens diæt bestod i høj grad bl.a. af fisk. En af de fisk de har spist, og hvis knogler man fandt,

har været en jættestor aborre, Nil-aborren (*lates nilotica*), der at dømme efter knogleresterne i HK29A kunne blive over 1,5 m lang. Og her skulle man ud på dybt vand for at fange dem.

På andre præ-dynastiske sites har man kun af og til fundet rester af eksemplarer på lidt over 1 m. (i dag fanger man dyr på "kun" 50-60 cm.).

Nekhen News 15 (2003) 6-7.

Sundheds- og dødeligheds-statistik fra Hierakonpolis (HK43)

– Arbejderklassen

- 135 individer: Heraf 108 voksne: 42 kvinder, 26 mænd, 40 ubestemmelige. Forskellen på antallet af kvinder og mænd må opvejes af den store ubestemmelige gruppe.
- Børn under 5 år udgør 6,7% af populationen – hvor man ellers ville vente 20-40%. Det betyder at kun en lille del af de døde småbørn blev begravet her. (Man kender til begravelser af småbørn under gulvet i huset. AL)
- Der er temmelig mange af alderen 20-35 år – det giver en lav gennemsnitsalder, idet kun 5,2% levede længere end 50 år – hvoraf de fleste er kvinder (i det omfang kønnet kan bestemmes).
- Anæmi – blodmangel – er ikke ualmindelig i oldtidens populationer. Det kan være arveligt, eller skyldes en jernfattig, hvedebaseret diæt, parasitter og infektioner. Der er i materialet 35 tilfælde af anæmi. 20% er børn under 15 år; 40 % er voksne 20-35 år. Denne fordeling antyder, at årsagen ikke er arvelig, men skyldes kost, parasitter og sygdomme: en lidt for dårlig kost men ikke alt for mange parasitter.
- Muskelbefæstningerne i materialet er generelt veludviklede – som forventet hos folk der arbejder legemligt hårdt, og som derfor udvikler slidgigt. Observeret lettere slidgigt: skulder 22%, albuer 18%, håndled 11%,

hofter 15%, knæ 26%, ankler 14%. I ryggen er det lænden og i mindre grad nakken. De har arbejde hårdt – men ikke så hårdt endda.

- Konstaterede frakturer: 8 frakturer i hænderne, 2 helede brækkede underarme, 4 tilfælde af brækkede ribben og 1 forvredet hofte. Jerry Rose, *Nekhen News* 15 (2003) 25.

Tuna el-Gebel

Cairo Universitet/München Universitet (under Dieter Kessler og Abdel Halim Nur el-Din) har ryddet beboelsesområdet øst for baviantemplet. Området var i tidlig ptolemæisk tid domineret af fødevareproduktion og oplagsrum til samme (hvælvede magasinrum og ovne). Adgangen til den centrale administrationsbygning var via en monumental trappe. Området var i brug under hele den ptolemæiske periode. Efter en afbrydelse genoptog romerne i 1. og 2. årh. fødevareproduktion her. Området blev siden dækket af sand og brugt som gravplads – denne gang for mennesker i 4. og 5. årh. e. Kr. Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 34.

Dagens Ret II – "Kandiserede kakerlakgummer"

Ved udgravninger i den vestlige ørken i en kontekst dateret til Kheops og Djedefra har arkæologer fra Köln Universitet bl.a. fundet bevis for, hvad man også spiste dengang: I et ildsted og sammen med velbevarede, forkullede planterester fandt de en mængde dele af græshopper og hele eksemplarer, der tydeligvis er blevet tilberedt og ristet her. En af græshopperne er C14-dateret til ca. 2610 f. Kr. (med en usikkerhed til begge sider). Velbekomme! *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 28.

Fra den vestlige til den østlige ørken

Et fransk udgravningshold under ledelse af Helène Cuvigny har afsluttet udgravningerne af det romerske stenbrud i Umm Balad. Det viser sig, at stenbruddet ikke er påbegyndt under Antoninus Pius (138-161 e. Kr.), som først antaget, men under Domitian (81-96 e. Kr.). Mere interessant er det nok, at man fandt en mængde breve (på ostraka) stilet til arkitekten Hieronimos, som man allerede kender fra ostraka fundet i Mons Claudianus (udgravet af bl.a. Adam Bülow-Jacobsen og Helène Cuvigny).

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 30.

Så til søs

Under sit epigrafiske arbejde i Deir el-Bersheh har Harco Willems (en gammel bekendt – han har undervist flere semestre ved CNI) bl.a. fundet et aneligt antal graffiti fra Nectanebo I's tid. Blandt disse var en tegning af 40 – fortrinsvis græske – skibe. Man er stadig i færd med at undersøge og tolke tegningen. *Kmt* 15/1 (2004) 10.

“Før” (marts 2003) og “efter” (februar 2004). (Foto LM).

Tut's næse fundet

Man har for nylig i Karnak fundet næsetippen til en kolossalstatue af Amon med Tutankhamons ansigts-træk. Næsetippen er nu sat på plads i det royal-guddommelige ansigt. Dennis Forbes, Egypt Update – what was new in 2003, *Kmt* 15/1 (2004) 27-28.

Nefertiti – igen igen – eller ... ??

Aidan Dodson, University of Boston (UK), mener at “Trioen fra KV 35” er medlemmer af Amenhotep II's familie, nemlig hans søster Webensenu (Young Lady) og en af hans hustruer (Elder Lady). Desuden synes Young Boy – den tredje i “Trioen fra KV 35” – at være flyttet fra rum D, hvor man fandt en af hans tæer. *KMT* 14/4 (2004-04) 4-5 (Readers' Forum).

Men alting sker dog i Alexandria...

Byggestop i ptolemæiske bydele Antikvitetsstjenesten i Nedreægypten under M. Abdel Maqoud og J.-Y. Empereur har sammen med guvernøren i Alexandria med (delvis) held gennemtvunget lov nr. 1983, der skal forhindre nybyggeri på områder med oldtidslevn. Således er udbygningen af cornichen standset. Den ville have ødelagt den kongelige ptolemæiske bydel. Ligeledes er det lykkedes at forhindre byggeri i Mustafa Kamel-kvarteret, hvorved andre ptolemæiske oldtidslevn er reddet – såvel som levn fra Anden Verdenskrig. Nile Currents, *Kmt* 15/1 (2004) 7.

Sunkne paladser?

Et russisk hold (under Galina A. Belova) har i det undersøiske område mellem Anfushy-bugten og el-Agamy bl.a. fundet tre skibsvrag samt hvad der sandsynligvis er sunkne bydele fra antikkens Alexandria. Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 33.

Drukne guder

En australsk vinproducent har opkaldt en af sine vine efter guden Amon-Ra. Det drejer sig om en ufiltreret rødvin på shiraz-druer, som efter sigende er blevet en kultvin. Årgang 2000 koster den runde sum af 299,95 kr. Ben Glaetzers vine forhandles af Philipson Wine fra 1. juni i år.

LM fra *Vinbladet*, april-maj 2004, nr. 2, 36-7 og forsiden.

Drukne konger

En spansk kemiker, Maria Rosa Guash-Jane, har fået tilladelse til at fjerne hele to milligram indtørret vin fra en af krukkerne fra Tutankhamons grav for at underkaste det en analyse. Hun påviste farvestoffet malvidinglukosid. Et heraf fraspaltet molekyle viste sig at være syringssyre, hvilket afslører, at det var rødvin, kongen havde med som rejseproviant i evigheden. LM fra Ingeniøren www.ing.dk der citerer Analytical Chemistry 76, 2004, 1672-77. Hvor er det godt at den “rigtige” videnskab kan bekræfte ens forskning. Se A. Lerstrup, Vin i det Gamle Ægypten, *Papyrus* 16/2 (1996) 33-38, for en arkæologisk dokumentation for at den vin ægypterne drak var rød. AL

Verdens største das?

Ved undersøgelser af bygninger med tilknytning til Shenoutes kloster i Sohag, hvoraf nu kun kirkebygningen er tilbage (‘Det Hvide Kloster’), identificerede man – ud over et stort refektorium og et dormitorium på mindst to etager – en latrin med mere end 40 sæder. Et 40-hullers das! Tag den, Romere! Men det siger et og andet om klosterets størrelse (AL) Digging Diary, *EA* 24 (2004) 29.

MUSEER

Cairomuseet

USAID *founding* har gennem ARCE (det amerikanske forskningscenter i Ægypten) under Douglas Haldane afsluttet moderniseringen og opgraderingen af konserveringslaboratoriet i Det Ægyptiske Museum. Man har fået dobbelt så meget arbejdsplads, man har fået nyt materiel, og man har fået undervisningsfaciliteter; der-til kommer specialiserede kurser i

brug og vedligeholdelse af det nye grej, der bl.a. skal bruges til konservering af papyri, tekstiler og metal.

Notes and News, *Egyptian Archaeology*, 23 (2003) 13.

Nile Currents, KMT 14/4 (2004) 8.

Nye talatat i Luxormuseet

Mens vi venter på den nye afdeling i museet, der skal rumme Ramses I's mumie (se forrige Papyrus), kan vi glæde os over, at væggen af talatat (blokke fra Akhenatons solkapel Gempaaton i Karnak) er blevet tilføjet en stor scene, der viser kongen i sin bærstol med alle sine ledsagere, inklusive de gådefulde kvinder med påskriften "kongebørnene". En stregtegning af væggen kan ses på inderomslagene af D. B. Redford, *The Akhenaten Temple Project* med den relevante tekst af J. Gohary s. 65. Emnet er kongens procession under en sed-fest. De her afbildede anonyme kongebørn, der følger umiddelbart efter Nefertites bærstol, er muligvis ikke individer som sådan, men spiller rollen som kongebørn i disse jubilæumsscener. Blokkene blev i 1970'erne fremdraget fra vesttårnet af den 9. pylon og har siden ligget i magasin i Karnak.

LM Luxor feb. 2004

Nyt museum i Alexandria

Præsident Hosni Mubarak har for nylig indviet et nyt museum i

Alexandria, *Alexandria National Museum*, indeholdende tre afdelinger: faraonisk, græsk-romersk og koptisk-islamisk. Ca. 1800 genstande er udstillet, hvoraf langt de fleste relaterer sig til Alexandrias historie. Øvrige genstande beskriver Ægyptens historie generelt. Nogle af de betydeligste genstande i udstillingen vil være fund fra undervandsudgravninger ud for Alexandria. Herunder en granitstatue af Isis, en basaltstatue af en Isis-ypperstepræst og en granitstele af Nectanebo 1. Museet har til huse i en bygning fra 1926, USA's tidligere konsulat, og er under ledelse af I. Darwesh. Nile Currents, KMT 14/4 (2004) 8; Kmt 15/1 (2004) 7; se også Kmt 15/1 (2004) 32 og Notes and News, EA 24 (2004) 20.

Hjemmesider der kunne have interesse

www.petrie.ucl.ac.uk/digital_egypt/

En portal der med udgangspunkt i Petrie Museum sigter på at støtte undervisning på højere niveau i områder, der berører det gamle Ægypten. Mange stikord, litteratur-

henvisninger og billeder af upublicerede genstande fra samlingen.

www.ees.ac.uk

Egypt Exploration Society's (EES) hjemmeside (søsat 1998) har fået en tiltrængt overhaling og en mængde nye muligheder for søgning.

UDSTILLINGER

British Museum

9.9.04 – 9.1.05

"Kingdoms of the Nile"

En udstilling med genstande lånt fra museet i Khartoum

2.7.04 – 27.3.05

"The Virtual Mummy"

Museum van Oudheden, Leiden

15.10.04 – 04.9.05

"Trail of the Mummy"

Undersøg selv museernes hjemmesider for bekræftelse af disse datoer.

Dødsfald

Professor Rudi Thomsen
(1918-2004)

Rudi Thomsen, der døde 29. marts, var i mange år et særdeles aktivt medlem af DÆS' bestyrelse og repræsentantskab. Rudi (som han altid blev kaldt) var fra 1956 til 1987 professor i oldtidens historie ved Aarhus Universitet. Han var med lige fra DÆS' start i 1977, dengang da Selskabet hed *Den Danske Højskole i Ægypten* (DDHiÆ). Det var et navn som mange dengang forvekslede med Den Rejsende Højskole i Tvind og alt hvad den stod for! Men ved sin fremtrædende position i den danske universitetsverden var Rudis energiske engagement for DDHiÆ med til at blåstemple dette initiativ og give det goodwill i alle kredse. Udover sit videnskabelige virke (hans hovedværk er det epokegørende *Early Roman Coinage*) skrev han en lang række populærvidenskabelige bøger, bl.a. *Da Ægypten var en verdensmagt* og *Kleopatra*.

Torben Holm-Rasmussen

PAPYRUS

1/2004

**Ekskrementer og mad:
Ægypternes forestilling
om det onde**

Paul John Frandsen

**En lyres omtumlede til-
værelse**

Lise Manniche

**På klods i det gamle
Ægypten**

Henriette Koefoed

**At rejse med firhjuls-
trækker i den vestlige
ørken**

Christian Tilly

Ægypten på museum

Lise Manniche

**Blandede uvidenskabelige
erindringer om Karl-G.
Prasse**

*Anne Zeeberg og
Suzanne Pelch*

